

Rampen in koloniaal Indonesië

De framing van rampen in de kranten gepubliceerd in Nederlands-Indië
1867-1930

Tamara van Duijn, s0704539

Scriptie MA History; European Expansion and Globalisation

Begeleider: Mw. Dr. A.F. Schrikker

Oktober 2012

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave.....	2
1. Inleiding.	3
2. Vulkaanuitbarstingen, aardbevingen en bandjirs: Indonesië in haar geografische context.....	9
3. Situatieschets: de samenleving en dagbladpers in Nederlands-Indië.	13
3.1. Het bestuur in Nederlands-Indië.....	13
3.2. De samenleving in Nederlands-Indië.	14
3.3 De Nederlands-Indische pers.....	18
3.3.1 Functie en impact van kranten. (1856-1905).....	18
3.3.2 Functie en impact van kranten. (1905-1942).....	20
3.3.3 Redacteuren	21
Soerabaïsch Handelsblad.....	21
De Locomotief.....	23
Het Bataviaasch Handelsblad.....	25
Bataviaasch Nieuwsblad.....	26
4. Framing in de media.	29
4.1. Rampen in de media	29
4.2 Framing als theorie in de media.	31
5. Krantenartikelen betreffende natuurlijke rampen.....	35
5.1. Bandjirs ten gevolge van de moesson.	35
5.2. Vulkaanuitbarstingen en andere grote natuurrampen	38
5.2.1. De aardbeving te Java van 1867	38
5.2.2. De uitbarsting van de Merapi, 1872.	40
5.2.3 De uitbarsting van de Krakatau, 1883.	42
5.2.4 De uitbarsting van de Kloet, 1901	46
5.2.5 De uitbarsting van de Merapi, 1930	50
Conclusie.....	53
Bibliografie.....	57

1. Inleiding.

In de wereld van vandaag vormt de media een belangrijk onderdeel van ons leven. Het nieuws is overal om ons heen en voor iedereen toegankelijk. Echter, het nieuws wordt, voordat het het publiek bereikt, zorgvuldig geconstrueerd. Aan deze construering van het nieuws zijn de laatste jaren veel mediastudies gewijd door mediawetenschappers, zoals Iyengar¹, Entman² en Semetko en Valkenburg³. Een trend die we steeds vaker zien in de laatste decennia is de berichtgeving over natuurrampen. Het is bij het gebruik van de term natuurramp belangrijk om te beseffen welk maatschappelijk effect een natuurverschijnsel heeft. Een natuurverschijnsel als een vulkaanuitbarsting in een onbewoond gebied kan niet worden omschreven als ramp, omdat de uitbarsting geen effect heeft op de maatschappij; het gebied is immers onbewoond. De term natuurramp duidt dus op de kwetsbaarheid van de maatschappij ten opzichte van natuurverschijnselen.

De afgelopen jaren is er veel aandacht⁴ geweest voor de manier waarop de berichtgeving over onder andere rampen geconstrueerd wordt en zijn er ook bepaalde kaders vastgesteld die gebruikt worden om het publiek een bepaalde richting op te sturen wanneer het nieuws hen bereikt. Deze kaders worden gebruikt omdat de media een bepaalde agenda heeft, waarmee zij de publieke opinie in haar voordeel wil beïnvloeden. Een artikel op een bepaalde manier in een kader zetten, ook wel framing genoemd, houdt in dat bepaalde aspecten van de realiteit worden geselecteerd en dat deze aspecten duidelijker worden gemaakt door ze te plaatsen in bijvoorbeeld een nieuwsartikel. Deze aspecten van de realiteit worden sneller aan het daglicht gebracht door de kwetsbaarheid van de samenleving, nadat deze getroffen is door een

¹ S. Iyengar, *Is Anyone Responsible? How Television frames Political Issues* (Chicago, 1991)

² R.M. Entman, 'Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm.' *Journal of Communication* 43 (4) 1993: 51-80

³ H.A. Semetko, en P.M. Valkenburg, 'Framing European Politics: A Content Analysis of Press and Television News,' *Journal of Communication* 50 (2) 2000: 93-109.

⁴ Iyengar, *Is Anyone Responsible?* ; Entman, Framing: Toward a Clarification of a Fractured Paradigm (1993), Semetko en Valkenburg, 'Framing European Politics' D. Hillhorst e.a., 'Journalistig: Weergave van 'natuurrampen' in de Nederlandse dagbladen' (www.disasterstudies.wur.nl)

natuurramp.⁵ De verslaggever of journalist creeërt hiermee een nieuwe realiteit: “de ramp door de ogen van de media”⁶. Op deze manier kan de media het beeld van het publiek over de ramp sturen. Als de beelden vertekend worden, kan het publiek op het verkeerde pad worden gebracht.

Zoals hierboven besproken, wordt het nieuws over natuurrampen op een bepaalde manier geconstrueerd, zodat de ontvanger een gekleurd beeld krijgt van de ramp. Een gebied wat sterk onderhevig is aan natuurrampen is Indonesië. Een recent voorbeeld van de kwetsbaarheid van de Indonesische samenleving voor rampen is de tsunami die het land in 2004 getroffen heeft. De Indonesische samenleving is al sinds lange tijd kwetsbaar voor natuurlijke rampen zoals vulkaanuitbarstingen, tsunami's en aardbevingen. In de koloniale tijd op Indonesië hebben ook ernstige vulkaanuitbarstingen plaatsgevonden, zoals de uitbarsting van de Krakatau in 1883. In de koloniale periode waren kranten, welke opkwamen halverwege de negentiende eeuw, de belangrijkste bron van informatievoorziening over deze rampen. Termorshuizen en Bosma hebben de laatste tijd veel aandacht besteed aan de pers in Nederlands-Indië in het algemeen. Gecombineerd met het voorgaande hierboven vermeld, vormde de grote aandacht voor het framen van nieuws in de afgelopen jaren de aanleiding om deze twee onderwerpen te combineren in deze nieuwe studie. Indonesië is als land regelmatig onderhevig aan natuurgeweld, waardoor het gebrek aan specifiek onderzoek over de framing van rampen in de Nederlandsch-Indische pers op zijn minst opvallend is te noemen.

Deze scriptie poogt een einde te maken aan deze leegte en hopelijk een startschot te geven voor verder onderzoek op eerder genoemd gebied. Het doel van deze scriptie is te onderzoeken hoe de framing van rampen plaatsvond in koloniaal Indonesië gedurende de periode van halverwege de negentiende eeuw tot aan halverwege de twintigste eeuw. Belangrijk in deze studie is de media analyse van artikelen die geplaatst werden in de Nederlands-Indische dagbladpers rondom natuurrampen die zich voordeden in koloniaal Indonesië gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw. Een media analyse van de frames, in dit geval gebruikt in kranten, laat zien hoe het zelfbewustzijn van de mens beïnvloedt wordt vanuit één communicatiemiddel.⁷ De

⁵ D'Haenens en de Lange, 'Framing of Asylum Seekers' 849

⁶ Hillhorst, 'Journalistig: weergave van natuurrampen in Nederlandse dagbladen.' 7

⁷ Entman, 'Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm.' 51-52

analyse van de framing van natuurlijke rampen zal nieuwe inzichten opleveren over de samenleving van koloniaal Indonesië in de aangegeven tijdsperiode voor deze thesis. Door de manier waarop de koloniale samenleving wordt neergezet in de artikelen rondom de natuurlijke rampen in de betreffende periode te onderzoeken, zetten we deze samenleving in een nieuw daglicht. Dit ook mede doordat een samenleving op haar kwetsbaarst is na getroffen te zijn door een natuurramp. Ten tweede levert dit onderzoek de kaders op waarbinnen het “rampennieuws” in de tweede helft van de negentiende eeuw en eerste helft van de twintigste eeuw werd beschreven; welke onderwerpen van discussie binnen de koloniale samenleving werden aangegrepen om te betrekken bij het rampennieuws? Bij het maken van deze analyse spelen achtergelegen belangen in de agenda’s van de media, het publiek en de overheid een belangrijke rol, en de mogelijke beoogde effecten waarnaar gezocht werd door het publiceren van deze artikelen.

De keuze om het onderzoek te laten starten rond het einde van de negentiende eeuw is gemaakt omdat halverwege deze eeuw commerciële dagbladen in de omgeving van Semarang, Batavia en Soerabaja van de grond kwamen en de gouvernementskranten vervingen. Vanaf dat moment werden de kranten de uitlaatklep bij uitstek voor de koloniale samenleving in Nederlands-Indië. De keuze om dit onderzoek te beëindigen aan het begin van de twintigste eeuw is gemaakt omdat de laatste grote rampen in de koloniale geschiedenis zich afspeelden in de jaren ’20 en ’30 van de twintigste eeuw.

De Nederlanders werden geconfronteerd met het tropische klimaat van Indonesië op het moment dat zij zich definitief in Indonesië gingen vestigen. Zo kregen de Nederlanders in Indonesië te maken met de jaarlijkse terugkerende moesson die gepaard ging met zware regenval, wat op zijn beurt weer zorgde voor buiten haar oevers tredende rivieren. Dit fenomeen wordt een bandjir genoemd, en zal ook herhaaldelijk terugkeren in deze thesis. Daarnaast heeft Indonesië ook een andere geografie dan dat van het platte Nederland wat zo bekend was. Vulkanen als de Merapi en de Kloet zullen ook hun stempel drukken op het leven van de Nederlanders in Indonesië.

Dit onderzoek naar de framing van rampen concentreert zich op het eiland Java, waar we de hierboven genoemde vulkanen aantreffen. De buitengewesten worden in deze scriptie buiten beschouwing gelaten omdat de pers geen grote rol in deze plaatsen heeft gespeeld. In Ambon, de hoofdplaats van de Molukken, werd de eerste krant in 1918 gedrukt, welke vervolgens in 1920 weer van de aardbodem verdween. Ook op Borneo zien we weinig van de pers. Er

verschenen een viertal kranten tussen 1902 en 1933, allen van weinig betekenis. Ook in Makkassar op Celebes zien we weinig leven in de pers. Daarnaast staat Celebes er om bekend het rustigste eiland van de buitengewesten, die het koloniale Indonesië kent, te zijn. Ook in Padang, hoofdplaats van Sumatra ondervinden we dat de pers van weinig betekenis is. Dit valt af te leiden uit de kleine omvang van de Europese gemeenschap rondom Pandang. De pers was hier meer bijzaak, daar veel Nederlanders de nieuwsbladen uit Java lazen.⁸ In Oost-Sumatra vinden we daar nog Medan, als hoofdplaats. De kranten die in deze regio werden gedrukt hielden zich vooral bezig met de zaken van de planters en de arbeiders. Dit deel van de bevolking in Nederlands-Indië was minder bezig met politieke en sociaal geëngageerde kwesties, zoals dat wel het geval was op Java. De essentie van dit onderzoek zijn de artikelen rondom de rampen die politieke en andere sociale kwesties bij het lezerspubliek onder de aandacht brengen. Gebaseerd op het voorgaande is het daarom onwaarschijnlijk dat de kranten uit de buitengewesten resultaten op zullen leveren voor dit onderzoek. De kranten uit Java die geselecteerd zijn voor dit onderzoek verschijnen minstens eens keer per week, zo niet dagelijks, en zijn (gedeeltelijk) gericht op Indische belangen en hebben een grote invloedssfeer en zijn daarmee niet enkel van lokale betekenis. Om de diversiteit te waarborgen, zijn er meerdere kranten geselecteerd om te bestuderen met betrekking tot de framing van rampennieuws. Op basis van de grootte en de geografische verdeling van Java wordt er in deze scriptie een driedeling gemaakt van het eiland; Oost-Java, Midden-Java en West-Java. Voor het gebied Oost-Java is het Soerabaisch Handelsblad geselecteerd, voor West-Java het Bataviaasch Handelsblad, welke later verdrongen werd door het Bataviaasch Nieuwsblad en voor Midden-Java de Locomotief van Semarang.

De analyse voor dit onderzoek, zoals hieronder beschreven, is gebaseerd op het werk van Reese, Scheufele en Entman, welke nadere aandacht krijgen in het volgende hoofdstuk. Bij het beginnen van de analyse van de artikelen ligt allereerst de focus op de journalistieke weergave ervan. Te denken valt bijvoorbeeld aan; hoe kan de schrijfstijl worden benoemd, worden er waarnemingen ter plaatse gedaan en hoe wordt de bronvermelding gedaan? Bij het gebruik van frames krijgen sommige stukken informatie uit een informerende tekst extra nadruk, waardoor deze informatie makkelijker wordt onthouden door de lezer.⁹ De schrijfstijl

⁸ G. Termorshuizen, *Realisten en Reactionairen: Een geschiedenis van de Indisch-Nederlandse pers* (Amsterdam 2011) 616

⁹ Entman, 'Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm.' 53

– objectief of subjectief – geeft makkelijk een indruk van de nadruk die een bepaald stuk informatie kan krijgen. In het geval van een objectief, feitelijk artikel krijgt alle informatie dezelfde nadruk en kunnen we het gebruik van frames nagenoeg uitsluiten. Ook de schrijver moet worden meegenomen in de analyse van het artikel. Is het artikel geschreven door een journalist of correspondent, of is het een ingezonden stuk? In het geval van een ingezonden stuk moeten we ons afvragen wie de mensen zijn achter de stukken die worden geplaatst in de krant. Worden er artikelen geplaatst geschreven vanuit diverse bevolkingsgroepen, of domineert één bevolkingsgroep in deze ingezonden stukken? Dit vertelt ons iets over de verhouding van de krant tot haar abonnees, en zegt ons ook iets over de verhouding in de samenleving in Nederlands-Indië. Ten tweede moeten de aangedragen oorzaken in het artikel nader worden bekeken. Welke weergave wordt er gegeven met betrekking tot de oorzaak van de ramp? Worden zowel de menselijke als natuurlijke factoren behandeld? Aspecten die hier naar voor komen zijn; bovennatuurlijk geloof van de mens, preventieve maatregelen die genomen kunnen worden door zowel de bevolking als de overheid en de feitelijke weergave van de natuurlijke factoren van de ramp. Het derde aspect wat nader bestudeerd moet worden zijn de gevolgen die benadrukt worden in de tekst. In hoeverre ligt de nadruk op de economische, maatschappelijke en/of politieke gevolgen weergegeven in het artikel?

Deze bovenstaande analyse kunnen we pas maken als we de artikelen over de rampen in de context van de onderzoeksperiode kunnen plaatsen. Bij deze context moeten we denken aan de structuur van de samenleving, de functie en impact van de krant op de samenleving maar ook over de geografische context. Dit laatste behandelen we in het volgende hoofdstuk. Hoe kwetsbaar was Indonesië (en vooral Java) eigenlijk op het gebied van rampen? Welke rampen kwamen frequent voor en werden dus waarschijnlijk ook vaak beschreven? We vervolgen met een hoofdstuk over de samenleving zoals de was in Indonesië, zodat we later de natuurrampen goed af kunnen tekenen tegenover de verhoudingen onder de bevolking. Daarna behandelen we de Nederlands-Indische pers, waarin we de focus op de functie en impact van de krant op de samenleving in Nederlands-Indië zullen leggen. Ook zullen de redacteuren van de geselecteerde kranten worden behandeld, inclusief het stempel dat zij op de krant hebben gedrukt in hun bewindsperiode. Vervolgens behandelen we het onderwerp mediaframing, en de ontworpen methode om de frames uit de te onderzoeken krantenartikelen te analyseren. Na dit hoofdstuk volgt het onderzoek met betrekking tot de geselecteerde kranten. Het einde van deze thesis zal, in resumé, nieuwe inzichten bieden in het framen van rampen in de

Nederlands-Indische kranten en deze ook afwegen tegen de bevindingen van Termorshuizen, Bosma en Raben, zoals zij deze neerzetten in de literatuur.

2. Vulkaanuitbarstingen, aardbevingen en bandjirs: Indonesië in haar geografische context.

De artikelen die in deze scriptie gebruikt zullen worden om vormen van framing in de gestelde onderzoekperiode te ontdekken, zijn geschreven omtrent natuurlijke rampen die hebben plaats gevonden op Java. Om een beeld van de kwetsbaarheid van Indonesië voor natuurrampen te schetsen, is het volgende citaat van Gillen D'Arcy Wood in zijn artikel *The Volcano Lover: Climate, Colonialism and the Slave Trade in Raffles's History of Java (1817)* doeltreffend: "Eén (Indonesië red.) waarin alles – van de vruchtbare grond onder zijn voeten, tot de overall aanwezige bergen die afstaken tegen de lucht, tot op de kwestie van de hemel op zichzelf – vulkanisch was; waar de bewoners geschiedenis bijhouden door middel van de herinnerde catalysmen van periodieke erupties (...)"¹⁰. Uit dit citaat kunnen we afleiden dat Indonesië als land aan rampen onderhevig is.

In deze thesis zullen de voornaamste onderwerpen van de artikelen over rampen die bestudeerd worden vulkaanuitbarstingen als onderwerp hebben. Indonesië, waaronder ook het eiland Java, het eiland waarop deze studie zich concentreert, wordt gekenmerkt door haar grote aantal vulkanen, zoals ons in het citaat van hierboven al duidelijk werd. Indonesië telt vandaag de dag in haar geheel 129 actieve vulkanen en 271 plekken voor uitbarstingen. Indonesië wordt ook wel eens gekenmerkt als het land met de gordel van vulkanen; vanaf Noord-Sumatra loopt er een gordel van vulkanen door richting Java, die eindigt op de eilanden van Celebes.¹¹ Veel van deze vulkanen waren of zijn actieve vulkanen. Deze aanwas aan vulkanen wordt veroorzaakt door de verschillende onderaardse continentale platen, die constant in beweging zijn. Op het eiland Java, het meest dichtbevolkte eiland van Indonesië, vinden we de meeste (actieve) vulkanen. Voorgaande feiten leren ons dat de inwoners van Indonesië constant met het gevaar leven van een mogelijke uitbarsting.¹² Dankzij de vulkanische as en het vulkanische gesteente was de Indononesische archipel een uitstekende

¹⁰ G. Woods, 'The Volcano Lover: Climate, Colonialism, and the Slave Trade in Raffles's History of Java (1817) in *Journal for early modern economic studies*, 8 (2008) 35

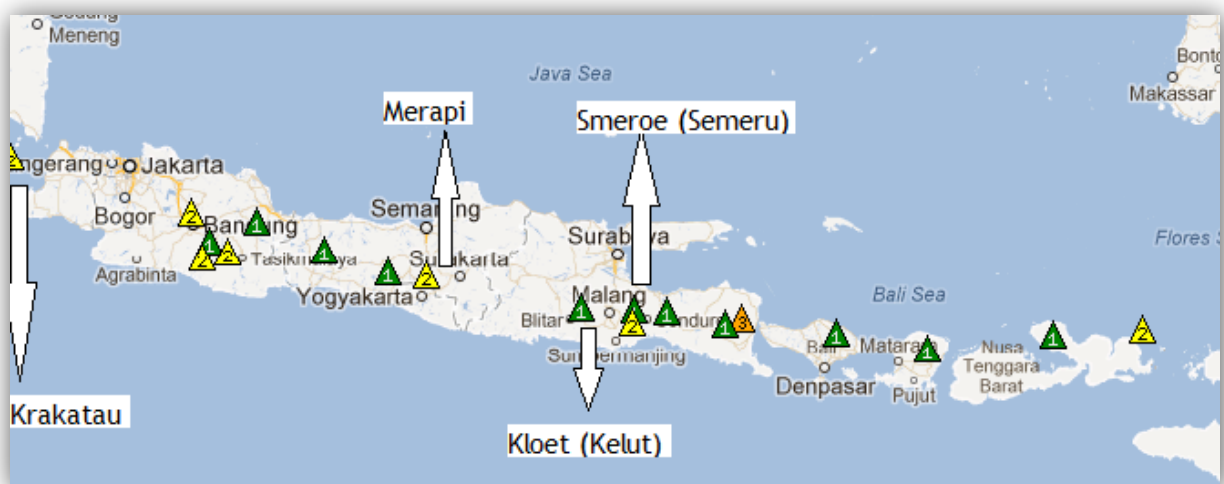
¹¹ Ibidem, 28

¹² P. Tregoning en C. Rizos, *Dynamic Planet: Monitoring and Understanding a Dynamic Planet with Geodetic and Oceanographic Tools* (New York, 2007) 790

plek voor agricultuur. Door de regelmatige uitbarstingen en de uitwerping van vulkanische as en vulkanisch gesteente, is de bodem die belast werd met deze uitwerpselen zeer vruchtbaar en daarom geschikt voor landbouwcultuur.¹³ De Indonesische bevolking werd regelmatig geconfronteerd met uitbarstingen van vulkanen, zoals bijvoorbeeld de uitbarsting van de Tambora in 1815, de uitbarsting van de Krakatau in 1883 en de Kloet in 1901. Modderstromen waren een veel voorkomend fenomeen na een uitbarsting. Na een modderstroom herstelt de vegetatie zich snel –door toedoen van het hierboven beschreven uitgeworpen vulkanische gesteente en vulkanische as – waardoor de lokale bevolking sterk geneigd is terug te keren naar dezelfde plek als voor de uitbarsting. Dit proces van terugkeren heeft als gevolg dat in de bevolking zich steeds opnieuw op een kwetsbare plek heeft vestigde.

14

In het kaartje hieronder zien we de vulkanen op Java aangegeven met groene en gele driehoeken. Vier vulkanen zijn met naam aangegeven; de Krakatau (uiterst links), de Merapi, de Kloet en de Smeroe. De Krakatau, Merapi en de Kloet zijn de vulkanen waarvan de geschreven krantenartikelen over enkele uitbarstingen worden geanalyseerd.

Ook de vulkanische erupties beïnvloeden het water rondom de Indonesische archipel. Brokstukken die worden uitgeworpen door de vulkaan tijdens een uitbarsting landen soms in de zee of de rivier en veroorzaken hiermee vloedgolven – ook wel tsunami's genoemd. Een

¹³ Woods, 'The Volcano Lover' 41

¹⁴ P. Boomgaard en J. van Dijk, *Het Indië Boek* (Zwolle 2001) 29

verwijzing naar deze tsunami's vinden we in de artikelen over de uitbarsting van de Krakatau in 1883.

Vulkanische uitbarstingen, aardbevingen en overstromingen die in het verleden hebben plaatsgevonden en effect hebben gehad op de samenleving kunnen we schalen onder het deelgebied van natuur en/of milieugeschiedenis. Natuur en/of milieu geschiedenis omvat de wederzijdse invloed van mensen en de natuurlijke leefomgeving. Hieruit kan worden afgeleid dat bevolkingsgroei, of de afwezigheid hiervan, een hoofdrol heeft binnen deze soort geschiedenis. Als de bevolking groeit, langzaam dan wel snel, dan groeien, onder andere, processen als exploitatie van bossen, landbouw, jagen en mijnbouw gelijkwaardig mee. Elk van deze activiteiten leidt uiteindelijk tot ontbossing, welk als gevolg landerosie en bodemerosie heeft. Daarnaast leiden ook factoren van buitenaf tot verandering van de natuurlijke leefomgeving van Indonesië. Hierbij denken we aan factoren als buitenlandse handel, buitenlandse overheersers, migranten, nieuwe gewassen en nieuwe ziekten.¹⁵ Toen de Nederlanders rond 1600 voor het eerst op Java aankwamen was het eiland dichtbegroeid met bossen. Echter, de bevindingen van archeologen en prehistorici suggeren dat niet heel Indonesië, Java daar onder vallende, dichtbebost was. Sommige gebieden waren simpelweg té droog en in andere gebieden hebben natuurlijke branden de originele vegetatie veranderd.¹⁶ Een groot deel van de bossen die men aantrof op Midden-Java werden gekapt, om woningen te kunnen bouwen rondom de gestichtte stad Batavia. Het gevolg van veel bossen omkappen is land- en bodemerosie. Dit heeft weer tot gevolg dat aardverschuivingen en modderstromen makkelijker doorgang vinden. Later in de negentiende eeuw werden de bossen beter beheerd.¹⁷ We kunnen hieruit concluderen dat het bezoek en het vestigen van de Nederlanders op Indonesië ertoe heeft bijgedragen dat Indonesië meer kwetsbaar werd voor rampen als aardverschuivingen en modderstromen.

De Indonesische archipel is omgeven door water, wat zowel een vloek als een zegen is voor deze eilandengroep. De positieve kanten die het water de Indonesische archipel brengt zijn bijvoorbeeld zee- of rivierroutes, handel en irrigatie. De negatieve kanten die het water met

¹⁵ P. Boomgaard, *Paper Landscapes: Explorations in the environmental history of Indonesia* (Leiden 1997) 1-3

¹⁶ Ibidem, 3

¹⁷ Boomgaard en van Dijk, *Het Indië Boek*, 22-23

zich meebrengt zijn onder andere de hevige regenval, vloedgolven, stormen en cyclonen. Deze negatieve kanten van het water gaan soms ook gepaard met aardbevingen.¹⁸ Wanneer er gesproken wordt over regen, wordt er vaak gerefereerd aan het moessonklimaat dat Java en Sumatra eigen is. Dit betekent dat zeer natte en droge perioden elkaar afwisselen over het jaar. De natte periode duurde van ongeveer oktober/november tot april/mei. Als gevolg van hevige regenval in de natte periode trad soms een rivier buiten haar oevers en was er sprake van een overstroming, ook wel een bandjir genoemd.¹⁹ Toen de Nederlanders zich gingen vestigen in Indonesië (en voornamelijk op Java) werden ook zij geconfronteerd met dit jaarlijkse terugkerende fenomeen. Met het fenomeen van water en overstromingen waren de Nederlanders al bekend, vanuit het moederland. We zullen bij de behandeling van de artikelen zien dat de Nederlanders dan ook ‘Nederlandse’ oplossingen zochten voor het probleem van de overstromingen die veroorzaakt werden door de bandjirs.

Terugkomend op de vragen uit de inleiding kunnen we stellen dat Indonesië door haar ligging boven de onderaardse continentale platen – welke constant in beweging zijn – kwetsbaar is voor natuurlijke rampen als aardbevingen en vulkaanuitbarstingen. Ook het klimaat dat in Indonesië heerst maakt haar kwetsbaar voor natuurlijke rampen met betrekking tot water. De jaarlijkse terugkerende moesson zorgt ook voor jaarlijks terugkerende waterrampen zoals overstromingen. Het zullen dan ook voornamelijk deze drie natuurrampen zijn die we op regelmatige basis tegenkomen in de krantenartikelen rondom de natuurlijke rampen die plaatsvinden in Indonesië. Op basis van deze informatie zijn de ook de artikelen, die we later in deze scriptie zullen behandelen, rondom de natuurlijke rampen op Java geselecteerd.

¹⁸ P. Boomgaard, *World of Waters: Rain, rivers and seas in Southeast Asian histories* (Leiden 2007) 2

¹⁹ Boomgaard en van Dijk, *Het Indië Boek*, 31

3. Situatieschets: de samenleving en dagbladpers in Nederlands-Indië.

Dit onderzoek is grotendeels gebaseerd op de Nederlands-Indische pers, die als spreekbuis van het volk fungeerde. Omdat het lezerspubliek en de redacteuren ook in de context van de samenleving moeten worden geplaatst, behandelen we hieronder de samenleving zoals deze was in Indië gedurende de periode van dit onderzoek. De rampen die behandeld zullen worden vinden plaats tijdens een rumoerige tijd in Indië, met de opkomst van de ethische politiek en onafhankelijkheidsbewegingen. Om de artikelen uit de kranten in een juiste context te kunnen plaatsen is het daarom belangrijk een kleine achtergrondschets van de situatie in Indië in het achterhoofd te houden.

Een groot deel van de Europese bevolking in Nederlands-Indië bestond uit Indische Europeanen, mensen die in Indië waren geboren en opgegroeid. Deze mensen vormden al snel na de eerste generatie van kolonisten gemeenschappen met een sterk lokaal perspectief, ondanks dat zij als gemeenschap vaak nauw aan het koloniale gezag verbonden waren.²⁰ Deze Indische groep kwam voort uit de huwelijken die dienaren van de VOC mochten aangaan – de VOC zag huwelijken als een vorm van kolonisatie – met de lokale bevolking. Na de opheffing van de VOC werd deze traditie van huwelijken tussen lokale bevolking en Europeanen voortgezet. Vrijgezelle, maar ook vaak bezette Europese mannen, zochten een vrouw in Indië om het verblijf minder eenzaam te maken.

3.1. Het bestuur in Nederlands-Indië.

Batavia was qua samenleving anders dan de meeste Indische steden. Hier was maar tien procent van de bevolking lokaal geboren, de andere negentig procent van de inwoners waren Europese nieuwkomers en soldaten. De ambtenarij bestond bijna geheel uit blanken en ook de absolute aantallen in de samenleving logen er niet om: tweederde van de volwassen mannen kwamen uit Europa. De hoogste functies in het bestuur waren dan ook voor de Nederlanders, maar men trof ook veel Indische-Europeanen aan in de andere hoge functies. In de lagere functies was het aantal van Indische-Europeanen veel groter. In tegenstelling tot Batavia domineerden in de andere plaatsen niet de totoks²¹, maar domineerde de lokale bevolking de statistieken. Dit was bijvoorbeeld het geval in Semarang, na Batavia de grootste plaats in

²⁰ U. Bosma en R. Raben, *de Oude Indische Wereld* (Amsterdam 2003) 11

²¹ Totok is het Indonesische woord voor volbloed ‘blanke’.

Nederlands-Indië, waar zestig procent van de mannen die lokaal geboren waren in het plaatselijke bestuur werkzaam waren. Buiten de ambtenarij was het lokale aandeel veel groter, maar ook veel (Indo-)Europeanen vinden we buiten de overheidsector. Zo was meer dan de helft van de mannelijke Europese bevolking in Semarang ondernemer, winkelier of koopman. Ook zien we beroepen als kleermakers, juweliërs en handelskantoren.²² Het Indische bestuur leunde dus voornamelijk op een Indisch ambtenaren bestand, ondanks meerdere pogingen vanuit het Nederlandse bestuur om lokaal geboren te weigeren als ambtenaar. In 1864 werd een officiële opleiding opgericht voor de ambtenarij, waardoor het niet meer mogelijk was om zonder vereist diploma ambtenaar te worden. Het was gewoonte om via connecties en voorspraak een functie toegekend te krijgen, wat met de instelling van een officiële opleiding nagenoeg onmogelijk was geworden. Ondanks de uitbreiding van het onderwijs was het voor de armere Indische kinderen lastig om een hoge ambtenaarsfunctie te bereiken. Wie eenmaal in de lagere stand terecht was gekomen, kwam daar moeilijk uit. Een ambtenaar moest een redelijk salaris verdienen om zijn zonen naar de opleiding in Batavia of Leiden te kunnen sturen.²³

3.2. De samenleving in Nederlands-Indië.

De Europese gemeenschap in Indië bestond kunnen we halverwege de negentiende eeuw indelen in twee groeperingen, namelijk de Europese nieuwskomers en degenen die geboren en getogen waren in Indië. Tot de laatste groep behoorden ook de Europeanen die al langer in Indië woonden, en daardoor enigszins vervreemd geraakt waren van het moederland. In de laatste groep vinden we ook Portugezen, en kinderen van inlandse vrouwen en Europese vaders.²⁴ De geschiedenis van de koloniale samenleving lijkt zich op het eerste oog te kenmerken door rassenexclusiviteit, aldus Ulbe Bosma en Remco Raben. Maar schijn bedriegt. Hoewel het concept 'ras' van invloed is geweest op de samenleving in Nederlands-Indië, zien we ook een breder concept. In het alledaagse leven was het niet alleen ras wat de status van de mens in de samenleving bepaalde, maar ook zijn baan, manier van kleden, godsdienst, herkomst en klasse hadden invloed op de manier waarop status werd bepaald. Vooral de koloniale elites hielden zich vast aan het rassenonderscheid, maar dit weerhield de

²² Bosma en Raben, *de Oude Indische Wereld*, 183-185

²³ Bosma en Raben, *de Oude Indische Wereld*, 206-208

²⁴ Ibidem, 183-189

rest van de Europese bevolking er niet van om zich te vermengen met de Indische wereld. Naast de koloniale elite – welke vaak hoge bestuursfuncties uitoefenen – is het ook voornamelijk de koloniale overheid die zich moeide met ambtelijke functies en rangordes binnen de samenleving. Hierboven hebben we geleerd dat een groot deel van de bevolking haar beroep buiten de ambtenarij uitoefende, want betekende dat in dit deel van de bevolking men zich niet conformeerde aan de rangordes die de overheid probeerde te handhaven.²⁵ Wanneer er een natuurlijke ramp plaatsvindt, onthult deze ramp een blik op de interacties tussen de fysieke, biologische en sociale en culturele systemen in het getroffen gebied. De ramp biedt de mogelijkheid om de menselijke cultuur te bestuderen; na een dreiging van buitenaf vertelt de handeling van de mens na de ramp ons iets over hun cultuur en hoe deze aangetast of veranderd wordt door de ramp.²⁶ Afgaand op de theorie van Ulbe Bosma en Remco Raben, zouden wij dan aan het einde van dit onderzoek tot de conclusie moeten komen dat de koloniale samenleving niet alleen georiënteerd was op de verdeling op basis van rassen, maar dat ook de bovengenoemde factoren bijdroegen aan de status van de mens in deze bevolkingsgroep; we zouden dus geen onderscheid tussen de Indiër, Indo-Europeaan en Nederlander moeten waarnemen in dit onderzoek.

In mei 1848, met de invoering van de Nederlandse grondwet, begint het ook in Indië onrustig te worden. In deze onrust zien we de aanloop naar het debat over de rechten van de Indische Nederlanders. Later in de negentiende eeuw zal er nog veelvuldig worden teruggegrepen op deze kleine oprisping. De Indische wereld was op zichzelf een eigen wereld, die zich kenmerkte door flexibiliteit en pluriformiteit in de leefwijze, wat vooral te zien is aan kleding, taal, voedsel en behuizing. Vooral de dagbladen leveren het bewijs van de eigenheid van de Indische cultuur; in advertenties worden de verschillende culturen die de Indische samenleving herbergt duidelijk. Het ‘Indische’ is onder de Europese invloed wel veranderd en gemoderniseerd, maar een kopie van de samenleving in Nederland werd Indië nooit. Indië behield altijd zijn eigen karakter, net zoals haar dagbladen de unieke ‘tropenstijl’ hadden die zo kenmerkend voor Indië was.²⁷ Het was altijd het beleid van de (koloniale) overheid geweest om de Europese samenleving van de inheemse af te grenzen. Maar aan het einde van

²⁵ Ibidem, 34-36

²⁶ S.M. Hoffman en A. Oliver-Smith, *Catastrophe and Culture: the anthropology of disaster* (Santa Fé, 2002) 5-6

²⁷ Ibidem, 211 -212

de negentiende eeuw, met de rassenleer in opkomst, werd dit idee steeds sterker en reflecteerden dagbladen ook de angst voor het ‘verindischen’. Maar steeds meer Indische Europeanen gingen ook deze dagbladen lezen, spraken en lazen meer Nederlands dan voorheen het geval was. Zij werden gehoord door ingezonden brieven in de krant.

Het laatste aspect hierboven genoemd, de verbreiding van het Nederlands in de Indische milieus, was een ontwikkeling die zich pas ging voordoen in de laat 19^e eeuw. In 1895 verscheen een serie artikelen getiteld de Indische grieven contra Nederlandse belangen. Hierin kwam onder andere sterk naar voren dat er (onterecht) voorrang werd verleend aan Hollanders voor alle geschoolde betrekkingen, maar ook de verarming van Indië werd aan de kaak gesteld. Indië moest niet langer gezien worden als een plek om snel veel geld te verdienen, maar om er een samenleving van ‘blijvers’ te creëren.²⁸ Zo zien we langzaam de ontwikkeling van twee stromingen de Indo-Europeanen die als Europeaan geaccepteerd wilden worden en de ontwikkeling van het klassen- en rassenbegrip in de Europese samenleving.

Deze twee bovengenoemde ontwikkelingen zouden in de Indische wereld met elkaar gaan botsen na verloop van tijd, wat uiteindelijk gebeurde aan het begin van de twintigste eeuw. Douwes Dekker richtte in 1912 de Indische partij – welke zich later tot onafhankelijkheidsbeweging zou ontpoppen – op, welke erop was gericht de Indiër te behandelen als een gelijke. De partij bracht heel wat commotie te weeg, en ook de kranten kwamen snel met hun oordeel. Het Soerabaisch dagblad, reactionair als zij was in die tijd, kwam met een scherpe afwijzing. De Locomotief, hoewel ethisch gestemd, veroordeelde Douwes Dekker en zijn partij ook met een afwijzing. De Locomotief en het Soerabaïsch handelsblad vonden elkaar in het gedeelde argument dat de partij van Douwes Dekker rassenhaat zou aanwakkeren en dat de partij leunde op de ‘mindere Indo’s’. Deze opvatting deed het bloed van de aanhangers van de Indische partij koken, met als gevolg dat er overall afdelingen van de Indische partij als paddestoelen uit de grond schoten. Op basis van deze theorie zouden we deze behoudende ondertoon van de kranten terug moeten zien in de laatste twee rampen die behandeld worden, namelijk die van de Kloet in 1901 en de Merapi in 1930.²⁹

²⁸ Ibidem, 292-293

²⁹ Ibidem, 310-312

3.3 De Nederlands-Indische pers.

De geschiedenis van de Nederlands-Indische pers in de twintigste eeuw is er één waarvoor we ons moeten wenden tot een klein scala aan publicaties. Deze geschiedenis is weinig bekend en kent maar enkele grote publicaties, zoals dat van Gerard Termorshuizen met zijn *Journalisten en Heethoofden* (2001) en *Realisten en Reactionairen* (2011). Daarnaast zijn er ook enkele andere publicaties zoals die van Ulbe Bosma. Dit deel van de scriptie leunt dan ook voornamelijk op het tweeluik van Gerard Termorshuizen.

Ondanks de weinige bekendheid die de geschiedenis van Nederlands-Indische pers geniet, is het een geschiedenis die veel diepgang kent. De geschiedenis van de Nederlands-Indische pers bevat sporen van economische (eigen)belangen, morele belangen als emancipatie en zeker ook politieke idealen, waaronder de ethische politiek. Deze kenmerken van de Indische pers zorgden ervoor dat deze bekend stond om haar strijdbaarheid en betrokkenheid. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw werd dan ook de term tropenstijl gebruikt om de Indische pers te karakteriseren. De strijdbaarheid en betrokkenheid van de tropenstijl kwamen naar voren in aan de man gerichte artikelen, welke nog wel eens wilde uitmonden in een ongekende grofheid.³⁰ Kort gezegd was de krant in Indië een weerspiegeling van de opvattingen die bestonden onder de bevolking in de kolonie. Bij deze opmerking moet de kanttekening worden geplaatst dat deze opvattingen die in de kranten werden geventileerd, meestal die van de ‘heren’ in Indonesië waren; de blanke Nederlanders.³¹

3.3.1 Functie en impact van kranten. (1856-1905)

De eerste nieuwsbladen die verschenen in Nederlands-Indië dateerden uit de tweede helft van de negentiende eeuw. In 1744 werd het eerste nieuwsblad in Nederlands-Indië gedrukt als proef. De krant sloeg aan en begon wekelijks te verschijnen. Echter, zodra de ‘hoge heren’ uit het bestuur van de VOC lucht kregen van dit succes dat werd behaald door het nieuwsblad, werd de uitgever tot de orde geroepen en moest hij noodgedwongen zijn werkzaamheden staken. Volgens Termorshuizen zien we in dit handelen duidelijk het beleid van

³⁰ G. Termorshuizen, *Realisten en Reactionairen*, 7

³¹ U. Bosma e.a., *Journalistiek in de Tropen* (Amsterdam 2005) 9

geheimhouding weerspiegeld dat de VOC vanaf het allereerste moment heeft gekenmerkt.³² In 1810 werd opnieuw een krant opgericht, de Bataviaasche Koloniale krant, maar deze was voornamelijk gelinkt aan het Indische bestuur. Halverwege de twintigste eeuw vond er een plotselinge omslag plaats in de commerciële pers, die ervoor zorgde dat deze een rol ging spelen.

Het Drukpersregelement en de opkomst van de commerciële pers.

Door de grondwet van 1848, aangenomen in Nederland, kwam de kolonie onder toezicht van de volksvertegenwoordiging te staan, met alle gevolgen van dien. In 1854 en 1856 werden respectievelijk het Regeeringsregelement en het Drukpersregelement aangenomen voor Indië. Over het laatste regelement is destijds heel wat discussie gevoerd in het Nederlandse parlement. Het overgrote deel van het parlement was van mening dat de kranten een ophitsende uitwerking zouden hebben op de inlanders, waarmee het Nederlandse gezag in het gedrang zou kunnen komen.

In het regelement werden meerdere artikelen opgenomen die gewijd waren aan de misdrijven en overtredingen die door de pers konden worden gepleegd. Dit regelement stuitte op veel weerstand, en niet enkel bij de progressieven. Ook de conservatieven vonden dat de regering deze keer haar boekje te buiten was gegaan. Vreemd genoeg zorgde het Drukpersregelement ervoor dat de Indische kranten geprikkeld werden om sterk opiniërende stukken te schrijven over de ophef die het Drukpersregelement veroorzaakte. Desalniettemin werd het Drukpersregelement wel gehandhaafd en zou dit leiden tot soms extreme zaken.³³

De krant als medium van de Indiëgasten.

Het Drukpersregelement en diens weeromstuit zorgde ervoor dat de krant in Indonesië vrijwel direct belangrijk was geworden. Volgens Bosma zien we dit terug in het alom verschijnen van nieuwe dagbladen op Java, Sumatra en Celebes. Vele kranten zagen het daglicht, maar niet allen konden voortbestaan door een gebrek aan lezers. De oplagen van de kranten die gedrukt werden tot de twintigste eeuw waren gering, gezien de kleine groep Europeanen die zich op dat moment in Nederlands-Indië gevestigd hadden.³⁴ De kranten stonden stonden – zeker in

³² G. Termorshuizen, *Journalisten en Heethoofden* (Amsterdam 2001) 27

³³ U. Bosma, *Journalistiek in de Tropen*, 11-13

³⁴ *Ibidem*, 13- 14

de negentiende eeuw – te boek als sterk oppositioneel. Dit kenmerkende karakter van de kranten kwam voort uit hun onmacht om op enige andere wijze hun ongenoegen te uiten. Als inwoners van de Indonesische archipel waren zij, door de grondwet van 1848, niet stemgerechtigd en hadden hierdoor geen invloed op de beslissingen die genomen werden in Den Haag inzake de kolonie. De krant werd de uitlaatklep van de publieke opinie. De impact en functie van de krant in de negentiende eeuw is niet wat het zal zijn in de twintigste eeuw, wanneer de oplages en lezersaantallen groter worden.³⁵

3.3.2 Functie en impact van kranten. (1905-1942)

Na 1905 brak er een nieuwe fase aan in Nederlands-Indië aan. Na jaren van economische tegenspoed braken er betere tijden aan. Omdat de kolonie na 1900 leefbaarder werd, kwamen er meer vrouwen over en groeide de Europese bevolking. Het gevolg hiervan is dat de westerse levenswijze die van de Indische leefgewoonten verving. De ethische politiek en de opkomst van het nationalisme na 1910 zorgden ook voor een drastische verandering in Indië.

Continuïteit van de krant als medium.

De kranten waren vanaf het begin af aan de spiegel van de ontstane confrontatie tussen de koloniale hebzucht en het ethische bewustzijn dat zich ontwikkelde aan het begin van de twintigste eeuw. Zoals het in de tropenstijl van Indië betaamt, deden de kranten geen objectief verslag van deze confrontatie maar kozen zij partij. De krant stond centraal in het leven van de Europese bevolking in Indië. Zoals Termorshuizen in zijn *Realisten en Reactionairen* zegt: “Zij bracht de gebeurtenissen en ontwikkelingen met alle daarbij horende kleuring aan de man. Veel meer was zij dan een nieuwsmedium.”³⁶ Of we deze afspiegeling tussen de koloniale hebzucht en het ethische bewustzijn ook terug gaan zien in de artikelen omtrent de natuurlijke rampen die plaats vinden in deze periode, wordt dan ook onderwerp van studie. Ondanks dat de bevolking groeide, bleven de kranten gedurende het begin van de twintigste eeuw functioneren binnen haar kleine gemeenschappen van de periode voor 1905. De grote kranten hadden tussen de 6000 en 7000 abonnees. Door de relatief kleine gemeenschappen bleven de kranten van lokaal belang en stonden zij dicht bij hun lezers, waardoor de

³⁵ G. Termorshuizen, *Journalisten en Heethoofden* 84 -94

³⁶ Termorshuizen, *Realisten en Reactionairen* 6-7

lezersopvattingen blijven doorschemeren in kranten. Tussen 1905 en 1942 verschenen zo'n vijfenveertig nieuwe kranten, waarvan er maar een tiental overleefde. Het merendeel van de abonnementen ging naar de grote pers, waaronder de kranten die in deze scriptie als case-study zullen dienen. Qua oplages geeft Termorshuizen in zijn *Realisten en Reactionairen* aan dat 'als we weten dat het aantal gezinnen onder de tokos na 1905 zeer aanzienlijk toenam, er in het Indo-milieu veel 'samen' werd gelezen, en er onder de abonnees steeds meer Indonesiërs en Chinezen waren – omstreeks 1940 zelfs zo'n twintigduizend – dan is het alleszins reëel de oplage van alle kranten gezamenlijk in 1920 te stellen op ongeveer vijfenveertigduizend, en die bij het scheiden van de markt in 1942 op tachtigduizend.'³⁷ Als we deze theorie van Termorshuizen voor waar aannemen en dat combineren met de theorie van Bosma, die in zijn boek weet te vermelden dat de kranten voornamelijk de mening van de 'heren van Indië' profileerden, zou dit betekenen dat de opvattingen van nieuwe abonnees, hiermee doelend op de Chinezen, Indonesiërs en Indo-Europeanen, die de kranten rijk worden, niet weerspiegeld worden in de kranten. De inhoud van de kranten gedrukt in Indië bleef na 1905 onveranderd en berustte op de twee hoofdonderwerpen; nieuws uit de kolonie en nieuws over de wereld. De hoeveelheid nieuws nam toe, met als gevolg dat de kranten dikker werden.

3.3.3 Redacteuren

Om de artikelen met betrekking tot natuurrampen uit de geselecteerde kranten goed te kunnen plaatsen en analyseren, zullen hieronder de verschillende redacteuren van de dagbladen behandeld worden. Elke redacteur had een andere visie en insteek en daarmee veranderde ook de 'agenda' van de krant, aldus Termorshuizen. Wanneer we deze theorie toepassen op de natuurrampen die later in deze scriptie behandeld zullen worden, zou dit volgens Termorshuizen moeten betekenen dat we een sterk onderscheid tussen de verschillende dagbladen zullen zien en de verschillende opinies die de redacteuren hebben.

Soerabaïsch Handelsblad

Deze krant, eerst bekend als de Oostpost, werd in 1856 omgedoopt tot het Soerabaïsch Handelsblad en verscheen vanaf deze periode tweewekelijks. Dit blad was niet enkel gericht op het verschaffen van (wereld)nieuws en het plaatsen van advertenties, er was ook speciale

³⁷ Ibidem, 76 - 78

aandacht voor de Indische belangen. De eerste redacteur, E.Fuhri, redacteur van 1853 tot 1859, wilde de krant een duidelijk Indisch accent geven, en deed dit door hoofdartikelen over Indië te plaatsen. In de jaren die volgden na zijn aftreden als redacteur viel de krant min of meer terug in status. Haar Indische karakter ging verloren en er kan weinig over het dagblad verteld worden in deze periode. Hier kwam verandering in toen in 1870 J.H.J Elberg als redacteur werd aangesteld. Het blad wordt in 1870 een dagblad, en krijgt zijn oude pit en karakter terug. Ook de heer Elberg is een voorstander van vooruitgang met betrekking tot de inlander. Hoewel zijn redacteurschap maar van korte duur zou zijn - in 1872 zou hij aftreden – de krant was weer sterk op weg naar een blad met status. Hierna zien we een ander type redacteur ten tonele verschijnen, namelijk meneer J.A. Uilkens, die de krant zijn stempel op zou drukken van 1874 tot 1888. In tegenstelling tot de vorige redacteuren stond deze man bekend als een conservatief en bovenal een behoudende en berekende koloniaal. Uilkens geeft in zijn introductie aan de lezers wel duidelijk aan dat hij het onderwerp van schrijven per keer zou beoordelen, met als gevolg dat hij soms liberaal en soms conservatief zou overkomen. Na Uilkens zien we tot 1893 geen sterke redacteur bij deze krant, totdat Bartelds aantreedt in dit jaartal. Hij zou aanblijven als redacteur tot 1900. Bartelds brengt evenwicht tussen het nieuws, opinie en lectuur in het dagblad. Daarnaast was hij als persoon gerespecteerd door de lezers, vanwege zijn hoge intellect. Bartelds was wederom, in lijn van Fuhri en Elberg, een links, sociaal geëngageerde liberaal. Hij geloofde in het particulier initiatief in Indonesië, maar zag ook de armoede in de kolonie. Vooral dat laatste trof Bartelds sterk, en daarom vroeg hij daar ook aandacht voor in zijn dagblad. Met de komst van M. Van Geuns in 1900 breekt er een nieuwe periode aan voor het Soerabaïsch Handelsblad. Het belangrijkste was dat Van Geuns geen voorstander was van het op de Indiër gerichte beleid. Deze opvatting zal vanaf dan ook doorschemeren in het dagblad. Daarnaast was Van Geuns een man met een aangeboren neus voor actualiteit, waarmee de krant gezegend was. De krant getuigde onder zijn bewind van een grote leesbaarheid, een rijkdom aan informatie en lectuur. Van Geuns zou – een korte periode daargelaten – aangesteld blijven als redacteur tot 1915. Van Geuns zijn zeer conservatieve, bijna reactionaire, opvattingen gingen, naar mate de tijd vorderde, steeds meer in tegen de ethische tijdgeest van de Europeanen in Indië.³⁸ Toen hij in 1915 vertrok als redacteur werd hij vervangen door de heer J.G. Boon, die aan zou blijven tot 1922. Onder Boon sloeg het nieuwsblad geen nieuwe weg in en bleef het zijn conservatieve toon behouden. In 1925, werd er een nieuwe redacteur aangesteld, de heer H.C. Zentgraaff. Ook

³⁸ Termorshuizen, *Journalisten en Heethoofden*, 242 - 277

van deze man was bekend dat hij een reactionair was, maar dan wel één die de opvatting had dat het bestuur er op moest toezien dat de inlander een fatsoenlijke behandeling kreeg. Zentgraaff werd in 1932 afgelost door Boon, die aan zijn tweede termijn bij deze krant begon. Hij zou aanbleven tot 1935. In zijn afwezigheid in de afgelopen tien jaar was er niets veranderd aan de opvattingen van de heer Boon. Na de heer Boon verschijnt meneer C.J.J. Versteeg ten tonele die zal aanbleven tot 1941. Ook Versteeg pastte in de traditie van de reactionaire redacteuren die het blad de afgelopen jaren zo gekenmerkt had. Versteeg verschilde wel met zijn voorgangers qua taalgebruik en diepgang. Waar de voorgaande redacteuren over grote stilistische kwaliteiten beschikten, ontbraken deze bij Versteeg. Alles werd oppervlakkig en met slecht taalgebruik geschreven. Op 3 maart 1942 verscheen er een gezamenlijke uitgave van de drie dagbladen uit Soerabaja. Het was het allerlaatste nummer dat werd uitgegeven voor de oorlog. Vanaf dat moment is Soerabaja bezet door de Japanners.³⁹ Uit deze informatie over de redacteuren en hun persoonlijke overtuiging kunnen we de hypothese opstellen dat de artikelen, die rondom de natuurlijke rampen gepubliceerd werden in de periode tot 1900, de Indiër als gelijkwaardig af schilderen.

De Locomotief.

In de beginjaren van 1852-1863 verscheen de Locomotief éénmaal per week. Een redacteur voor dit dagblad ontbrak in deze periode, waardoor de toon voor deze krant gezet werd door de ingezonden stukken. In 1863 werd de heer C. van Kesteren aangesteld en werd het Semarangsch Advertentieblad omgedoopt tot de Locomotief van Semarang en werd de krant twee keer per week uitgebracht in plaats van de gebruikelijke één keer. Van Kesteren stond bekend als een liberaal en een mensliefhebbend persoon. Hij wordt ook wel gezien als één van de voorlopers van de ethische politiek. De linkse insteek was in die tijd nog niet sterk geliefd door het publiek, maar door de grote integriteit van Van Kesteren werden zijn artikelen – en daarmee zijn dagblad – wel gewaardeerd. Van Kesteren werd opgevolgd door J.W. Th. Cohen Stuart in 1877. Hij zou maar drie jaar aanbleven als redacteur. Cohen Stuart was ook een idealist en een voorstander voor de ethische politiek. Waar het Stuart aan ontbrak was een goede schrijfstijl en de juiste manier om dit over te brengen. De lezers waardeerden Stuart's stijl niet en zijn carrière als redacteur eindigde dan ook nietsverbazend in een knetterende rel. Stuart werd opgevolgd door P.A. Daum die aanbleef tot 1883. Daum was

³⁹ Termorshuizen, *Realisten en Reactionairen*, 326-350

minder radicaal dan Stuart, maar werd desalniettemin ook gekenmerkt als een ‘verlicht’ liberaal. Daum was een voorstander voor de uitbreiding van onderwijs voor de inlander en ook een voorvechter van meer zelfstandigheid voor Indië. Na Daum volgde Scheltema, die twee termijnen bij de Locomotief kende. De eerste was van 1884 tot 1886 en de tweede was van 1895 tot 1897. Scheltema was een scherpzinnige maar bedachtzame man, die sterk geloofde in de particuliere onderneming op Indië. Scheltema werd getypeerd als rechts in overtuiging, en gaf daarmee het blad een uitgesproken karakter. In 1886 werd Scheltema opgevolgd door Brooshoofd, die het blad zou leiden tot 1895, het jaar waarin Scheltema terug zou keren. Brooshoofd was een man van studie en onderzoek, iemand met een groot rechtvaardigheidsbesef. Brooshoofd koos partij voor de inlander en tegen de uitbuitende landheer. Ook Brooshoofd zou hiermee de krant sterk zijn eigen stempel opdrukken. Nadat Scheltema zijn tweede termijn had beëindigd in 1897, begon ook Brooshoofd aan zijn tweede termijn bij de Locomotief. Hij zou de krant nog leiden van 1898 tot 1903.⁴⁰ Brooshoofd werd in 1904 opgevolgd door M. Vierhout, een democraat. Vierhout werd enorm gewaardeerd, zowel als mens als redacteur. De krant was onder zijn leiding goed geïnformeerd en kende een sterk ethische boodschap. Het zal vooral het eerste kenmerk zijn dat de lezers zo aantrok tot dit dagblad. Onder Vierhout werd de Locomotief een bloeiende kwaliteitskrant, die in 1910 onder het bewind van J.E. Stokvis kwam. Zowel voor Vierhout als voor Stokvis was het belangrijk dat onderwijs voor de inlander prioriteit kreeg. Stokvis en Vierhout waren beiden voorstanders van de ethische politiek, maar hadden een sterk verschil in aanpak met betrekking tot het voorwoorden van hun voorstand. Daar waar Vierhout altijd bereid was de dialoog aan te gaan, was Stokvis rechtlijnig en weinig omzichtigheid. Onder Stokvis werd veel aandacht besteed aan de lokale en regionale berichtgeving rondom Semarang. In 1917 vertrok Stokvis bij de Locomotief en treedde A.J. Lievegoed aan. Hij zou aanblijven tot 1925. Lievegoed, ook voorstander van de ethische politiek, bleef gedurende zijn gehele redacteurschap volhouden aan zijn standpunt. En dat betekende nogal wat: met de opkomst van de nationalistische bewegingen in Indonesië vond er ook een verrechtsing plaats onder de Europese bevolking, en dus ook de lezers van de Locomotief. Met de komst van W.G.N. de Keizer in 1925, werd het plotseling duidelijk dat de Locomotief haar linkse, liberale karakter had verloren. Onder het bewind van Lievegoed was de Locomotief in zwaar weer komen te verkeren. Veel lezers haakten af, ook bij het opstaan van nieuwe kranten rondom Semarang. Alhoewel de Keizer met zijn rechtlijnigheid de instemming van lezers had gekregen, was de

⁴⁰ Termorshuizen, *Journalisten en Heethoofden*, 361 - 413

Locomotief toch haar eerst zo ijzersterke positie kwijtgeraakt. Haar veelzijdigheid bleef desalniettemin als peil boven water staan. In 1939 nam W.A. van Goudoever het stokje over van de Keizer. Hij gaf de krant haar ethische karakter terug, daar hij zelf de overtuiging had dat de verstandhouding tussen de Nederlanders en de autochtone bevolking moest verbeteren. Toen in 1942 de Tweede Wereld Oorlog uitbrak, verscheen het laatste nummer van de Locomotief op 21 februari. Vanaf dat moment hadden de Japanners Semarang bezet.⁴¹ De Locomotief van Semarang werd dus gekenmerkt door haar linkse, liberale redacteuren. Daaruit kunnen we, wanneer we uitgaan van de invloed van Termorshuizen, de conclusie trekken dat ook we ook bij de Locomotief van Semarang, net als bij het Soerabaïsch Handelsblad, de Indiër – wanneer deze vermeld wordt in de artikelen - als gelijkwaardig terug zullen zien in de artikelen omtrent de natuurlijke rampen.

Het Bataviaasch Handelsblad.

Het onderstaande stuk over de redacteuren van het Bataviaasch Handelsblad is korter dan de voorgaande stukken over de redacteuren van de Locomotief van Semarang en het Soerabaïsch Handelsblad. Dit omdat het Bataviaasch Handelsblad maar bestaan heeft tot 1895, in tegenstelling tot de voorgaande besproken dagbladen, die bestaan hebben tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog.

Het Bataviaasch Handelsblad heeft vanaf haar oprichting in 1858 tot aan het jaar 1869 onder leiding van H. Lion gestaan. Het ‘dienen van het algemeen belang’ was wat voor Lion van toepassing was op het Bataviaasch Handelsblad. Het dagblad wilde kritisch zijn en de misstanden in de maatschappij aantonen en indien mogelijk bestrijden. Ook Lion was een liberaal die net als van Kesteren, redacteur van de Locomotief, de overtuiging had dat dingen anders moesten in Indië. Ook hij was van mening dat de Nederlander de Indiër uitbuitte. Na wat problemen rond de opvolging van Lion, wordt in 1871 een waardige opvolger gevonden in I.H.J. Hoek. Aan kennis ontbrak het Hoek niet, zo laten zijn artikelen doorschemeren. Wat zijn artikelen ook laten doorschemeren is een vorm van conservatisme, wat dan toch enigszins teniet wordt gedaan door de kritische ondertoon wanneer gevoelige onderwerpen besproken worden. Het redacteurschap duurde niet lang voor de heer Hoek, al in 1873 legde hij zijn functie neer, waarna een reeks van redacteuren zich afwisselden, die van weinig invloed zijn geweest op het nieuwsblad. In 1877 komt J.A. Haakman als redacteur ten tonele. Hij zal dat

⁴¹ Termorshuizen, *Realisten en Reactionairen*, 394-431

blijven tot 1895. Haakman was een bijzonder man, voornamelijk omschreven als egocentrisch, oncollegiaal en ontzettend overtuigd van het eigen gelijk. Als mens was hij geen prettig persoon, maar ook zijn opvattingen werden niet gewaardeerd. Haakman had wel degelijk kritiek op de huidige politieke situatie in Indië, maar zijn oplossing hiervoor werd niet gewaardeerd. Haakman wilde terug naar het Indië van voor 1848. Een daverend succes was het Bataviaasch Handelsblad niet, onder leiding van Haakman. Toch wist de krant zich te handhaven op enigerlij wijze. Haakman kon ook verstandige dingen zeggen in zijn artikelen, maar veel van zijn goede observaties werden later weer teniet gedaan door slechte observaties. Na 1890 komt het Bataviaasch Handelsblad in zwaar weer terecht, Haakman begon steeds meer scherp uit te halen naar zijn collega's – vaak op ongegegronde wijze. Toen Haakman overleed in 1895, werd de krant in haar laatste jaar overgenomen door W. De Veer. Hoewel deze heer nog een poging deed om de krant te redden, was het al te laat; de krant was te ver in verval geraakt en op 31 oktober 1895 werd het blad voor het laatst uitgegeven.⁴² Uit deze informatie kunnen we concluderen dat we ook bij het Bataviaasch Handelsblad een enigszins kritische ondertoon kunnen verwachten met betrekking tot overheidsbeleid/optreden, daar de twee meest invloedrijke redacteurs, Hoek en Haakman, gekenmerkt werden door conservatisme.

Bataviaasch Nieuwsblad.

Het onderstaande stuk over de redacteurs die het beleid hebben gevoerd bij het Bataviaasch Nieuwsblad start bij de oprichting van het nieuwsblad in 1885. Ook het Bataviaasch Nieuwsblad heeft een kortere bestaansperiode dan de Locomotief van Semarang en Soerabaïsch Handelsblad, met als gevolg dat het onderstaande stuk betreffende de redacteurs van dit dagblad korter is dan de beschrijvingen van de redacteurs van andere kranten.

Het Bataviaasch Nieuwsblad is opgericht in 1885 door de hierboven al eerder genoemde P.A. Daum, voormalig hoofdredacteur van de Locomotief van Semarang. Daum richtte zich met dit nieuwsblad op de gehele Europese bevolkingsgroep, waarbij ook de groep Indo-Europeanen bij waren inbegrepen. Het leeuwendeel van de berichten waren gericht op het nieuws uit Indië. Hoewel Daum in vorige bladen de oppositie tegen het koloniale beleid duidelijk leek te steunen, was hij bij het Bataviaasch Nieuwsblad voorzichtiger. In 1898 nam de heer Laats de Kanter het redacteurschap over van de zieke Daum. Het was dankzij zijn

⁴² Termorshuizen, *Journalisten en Heethoofden*, 506-538

mederedacteuren Court en Zaalberg dat de krant haar niveau bleef behouden. Maar wat ontbrak was elke vorm van visie of persoonlijkheid, met als gevolg dat er een nieuwe redacteur werd aangehaald, namelijk J.F. Scheltema in 1900. Scheltema paste niet in het neutrale karakter dat Daum het dagblad gegeven had, daar Scheltema zichzelf kenmerkte wegens zijn grote kritiek jegens de (koloniale) regering. Het eerste jaar was Scheltema nog gematigd, maar in 1901 begon hij sarcastische titels en stukken te schrijven. Een grote rel onstond in 1902, die eindigde in een gevangenisstraf voor Scheltema.⁴³ In 1903 nam dan ook F.H.K. Zaalberg het redacteurschap over. Hij zou aanbleven tot 1913. Zaalberg zelf was een Indo-Europeaan en is de boeken ingegaan als voorvechter van de Indo's en de stem voor de emancipatie van de Indo-Europeaanse bevolking. Het blootleggen van misstanden was een onderwerp wat centraal kwam te staan in het dagblad onder leiding van Zaalberg. Zaalberg was goed geïnformeerd en las ook de lokale kranten. Zaalberg en Douwes Dekker waren bevriend en streden samen voor de emancipatie van de Indiër. Echter toen in 1912 de Indische Partij werd opgericht om de vrijheid van Indonesië op te eisen, werd dit Zaalberg teveel. Hij kreeg ruzie met Douwes Dekker, hetgeen het Bataviaasch Nieuwsblad veel lezers kostte. Zaalberg stapte vlak daarna, in 1913 op. Met een korte periode van snel afwisselende redacteuren, welke weinig invloed hebben gehad op de krant, zien we in 1917 Zaalberg weer ten tonele verschijnen, die het jaar 1918-1919 daargelaten, redacteur zou blijven tot 1928. Onder leiding van de redacteuren die in de tussenperiode van Zaalberg de krant hadden geleid, was de krant gaan wankelen. Zodra Zaalberg weer ten tonele verscheen, werd de krant weer een dagblad met visie en persoonlijkheid. Zoals Termorshuizen treffend zegt: “de krant was weer een ‘meneer’.”⁴⁴ Zaalberg hield zich vooral bezig met de emancipatie van de Indo-Europeaan, en was reactionair te noemen wat betreft de emancipatie van de Indiër, wat ook duidelijk in de krant naar voren kwam. In 1928 overleed Zaalberg en werd het stokje overgenomen door J.H. Ritman, die zou aanbleven tot 1940. Er werd beloofd dat de krant niet zou veranderen, maar onder leiding van Ritman verloor de krant zijn Indo-Europese karakter. Haar rechtse karakter bleef de krant wel houden, en werd zelfs nog rechtser onder Ritman's bewind. De laatste twee jaren tot aan de oorlog werd de krant geleid door C. Versteeg, die nog rechtser was dan Ritman. Daar waar Ritman nog conservatief te noemen was, was Versteeg

⁴³ Ibidem, 575-590

⁴⁴ Termorshuizen, *Realisten en Reactionairen*, 513

een reactionair ten top. De krant werd hierdoor nog getekend in haar laatste jaren.⁴⁵ Het Bataviaasch Nieuwsblad werd niet zo zeer gekenmerkt door haar focus op de emancipatie van de Indiër, maar door haar focus op de emancipatie van de Indo-Europeaan, voornamelijk door de lange bewindsperiode van de heer Zaalberg. Wanneer de maatschappelijke verhoudingen worden aangestipt in de artikelen rondom de natuurlijke rampen, zouden we deze opvatting terug moeten zien in deze artikelen.

⁴⁵ Ibidem, 505-525

4. Framing in de media.

In deze thesis zal, zoals in de inleiding eerder werd aangegeven, worden ingegaan op de framing van natuurlijke rampen in de Nederlands-Indische dagbladpers. Deze framing wordt in dit hoofdstuk in context geplaatst. Allereerst verdiepen we ons in de rampen zoals deze in de media worden weergegeven, en enkele studies die er tot nu toe over zijn uitgevoerd. Daarna behandelen we het begrip framing in zijn algemeenheid, welke eindigt met de introductie van de gekozen methode om de krantenartikelen die centraal staan in dit onderzoek, te analyseren.

4.1. Rampen in de media

De afgelopen jaren bereiken ons steeds meer en steeds vaker berichten over rampen. Zo ook die van de orkaan Katrina, die in 2005 het zuiden van de Verenigde Staten teisterde. Termen als calamiteit, catastrofe, ramp en horror komen dan sterk naar voren in de artikelen geschreven over deze orkaan.⁴⁶ Zoals al eerder aangegeven in de inleiding, is de term ramp misleidend. Natuurlijke verschijnselen zoals aardbevingen, vulkaanuitbarstingen en hevige regens worden al snel tot ‘ramp’ verklaard. Rampen op zichzelf zijn complex en moeilijk te begrijpen. Zo kan een natuurverschijnsel alleen een ramp zijn als de samenleving erdoor geraakt wordt. En zelfs dan zijn er nog gradaties in de zwaarte van de ramp. Een natuurverschijnsel dat optreedt in een relatief rijker gebied is vaak een minder ernstige ramp dan een natuurverschijnsel van dezelfde orde dat optreedt in een relatief arm gebied. Een definitie van een ramp hangt samen met de mate waarin de bevolking in staat is om op eigen krachten de ramp te boven te komen, de zogeheten coping capacity.⁴⁷ Het is minder waarschijnlijk dat een relatief arm gebied in staat is om op eigen krachten een ramp te boven te komen, daar zij niet over de nodige financiële middelen beschikken die een relatief rijk gebied wel tot zijn beschikking heeft. Zo komt het voor dat sommige samenlevingen, die economisch en sociaal sterk genoeg zijn, bijna geen rampen ervaren. In het geval dat er in samenlevingen wel rampen worden ervaren, zijn de oorzaken van deze rampen vaak terug te

⁴⁶ S.E. Bird, ‘Calamity, catastrophe and horror: Representation of natural disaster 1885 – 2005’ in: *Papers of the Applied Geography Conferences (2006) vol. 29*, 196

⁴⁷ Hillhorst e.a. ‘Journalistig: Weergave van Natuurrampen in Nederlandse dagbladen’ 11

leiden op slecht onderhoud. Zo heeft bijvoorbeeld het kappen van de houtbebouwing invloed op modderstromen en aardverschuivingen.⁴⁸ Daarnaast zijn er traditionele samenlevingen die ook afhankelijk zijn van het natuurverschijnsel dat de ramp veroorzaakt. In Bangladesh worden de overstromingen gebruikt voor irrigatie en in Indonesië is de grond vruchtbaar dankzij de vulkanische as en het vulkanische gesteente. Bij het begrip ramp speelt het begrip kwetsbaarheid een grote rol. Hoe groter de kwetsbaarheid van een samenleving, hoe kleiner de coping capacity van deze samenleving. Het is dan ook bij de meeste rampen van direct belang om de kwetsbaarheid van de samenleving te verminderen.⁴⁹ Naast de coping capacity ontwikkelt de lokale bevolking ook bepaalde manieren om een ramp te vermijden of de klap op te vangen wanneer een ramp plaats vindt, de coping mechanisms. Zo kunnen we denken aan bepaalde vormen van agricultuur, diversificatie van inkomstbronnen en meer.⁵⁰ Wanneer er in een samenleving een ramp optreedt, vinden we snelle veranderingen. Niet verandert alleen het landschap, ook andere zaken komen aan het licht. Allereerst is er de humanitaire hulp, die ook al op gang kwam in de tweede helft van de negentiende eeuw na de uitbarsting van een ramp, maar ook verschillende misstanden worden aan het licht gebracht in de nasleep van een ramp.

Bij berichtgeving van rampen vandaag, hanteren de media vaak bepaalde mythen, welke in stand worden gehouden door de presentatie van bepaalde feiten als zowel de schrijfstijl van de journalist. Allereerst heeft het instand houden van de mythe te maken met de voorkennis en achtergrond van de journalist. Een journalist is geneigd zijn of haar mythe in stand te houden wanneer hij of zij daarvan overtuigd is. Mythevorming is voor een groot deel terug te voeren op basisideeën die ontstaan zijn rondom rampen. Zo zien we soms de overtuiging dat een natuurlijke ramp een daad van God zou zijn, of een ander bovennatuurlijk fenomeen. Buiten dat elke journalist of redacteur gelooft in zijn of haar eigen mythen, schrijven zij ook vanuit hun eigen leefwereld. Ook Bird geeft in haar artikel over historische rampen en journalistiek aan dat, wanneer er sprake is van informatie die niet compleet is, journalisten geneigd zijn terug te vallen op bekende frames, mythen en verhalen.⁵¹ De instituties waarmee zij in

⁴⁸ G. Frerks, *Omgaan met Rampen: inaugurele rede 1999*, (www.disasterstudies.wur.nl) 11

⁴⁹ *Ibidem*, 12-13

⁵⁰ *Ibidem*, 15

⁵¹ Bird, 'Calamity, Catastrophe and horror' 204-205

aanraking komen, hun politieke overtuiging en de situaties waarin zich zij bevinden. Een journalist is daarom meer geneigd om te schrijven voor degene die in dezelfde kringen als hem of haar verkeert. Daarnaast heeft het publiek vaak maar een eenzijdige vorm van informatie. Tegenwoordig heeft men een abonnement op één krant, die hen dan het grootste deel van de benodigde informatie verschaft. Hoewel er tegenwoordig meer informatiebronnen beschikbaar zijn, worden deze bij lange na niet altijd geraadpleegd. Op Java waren er maar enkele ‘grote’ kranten om op te abonneren. Losse verkoop van kranten gebeurde nauwelijks. Dus ook in het verleden is er sprake van een eenzijdige vorm van kennisverschaffing.⁵²

4.2 Framing als theorie in de media.

Wat framen nu precies is, is nog steeds niet helder. Het onderzoek naar framing is, zoals Scheufele in zijn artikel stelt, “gekaracteriseerd door theoretische en empirische vaagheid”.⁵³ Velen hebben geprobeerd om framing een vaste definitie toe te kennen. Niet succesvol, want framing blijft een definitie die over de jaren steeds verandert. Zo omschrijft Entman framing is als ‘verdeelde conceptualisatie’. Entman trekt ook de conclusie dat er nergens een vaste definitie van de term framing is, noch een theorie die ons precies vertelt hoe frames nu precies in een tekst geplaatst worden en tot uiting komen.⁵⁴ De term framing wordt dus veelvuldig gebruikt om gelijkwaardige, maar verschillende, benaderingen te definiëren.

Entman zet in zijn *Framing: Towards Clarification of a Fractured Paradigm* uiteen dat framing in een tekst bestaat uit selectie en markante feiten. Markante informatie definiëren we hier als een stuk tekst of een zin die relatief meer opvallend, betekenisvol of makkelijker te onthouden is. Framing is dan het selecteren van bepaalde aspecten uit de realiteit en deze op zo’n manier in een tekst plaatsen dat deze aspecten als markant naar voren komen. Zo, vervolgt Entman, worden frames in een tekst gebruikt om problemen naar voren te brengen, vervolgens wordt er een oorzaak naar voren gebracht, waaraan een waardeoordeel wordt verbonden en aan het einde kan er een suggestie worden gedaan voor verbeteringen. De tekst bevat een frame doordat sommige krachttermen aanwezig zijn, of juist ontbreken. Ook het herhalen van feiten, het specifiek plaatsen van feiten in de tekst of het gebruik van

⁵² Hillhorst, ‘Journalistig: Weergave van natuurrampen in de Nederlandse dagbladen’ 14-15

⁵³ D.A. Scheufele, ‘Framing as a Theory of Media effects’, *Journal of Communication*, 49: 1 (1999), 103

⁵⁴ Entman, ‘Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm’ 51

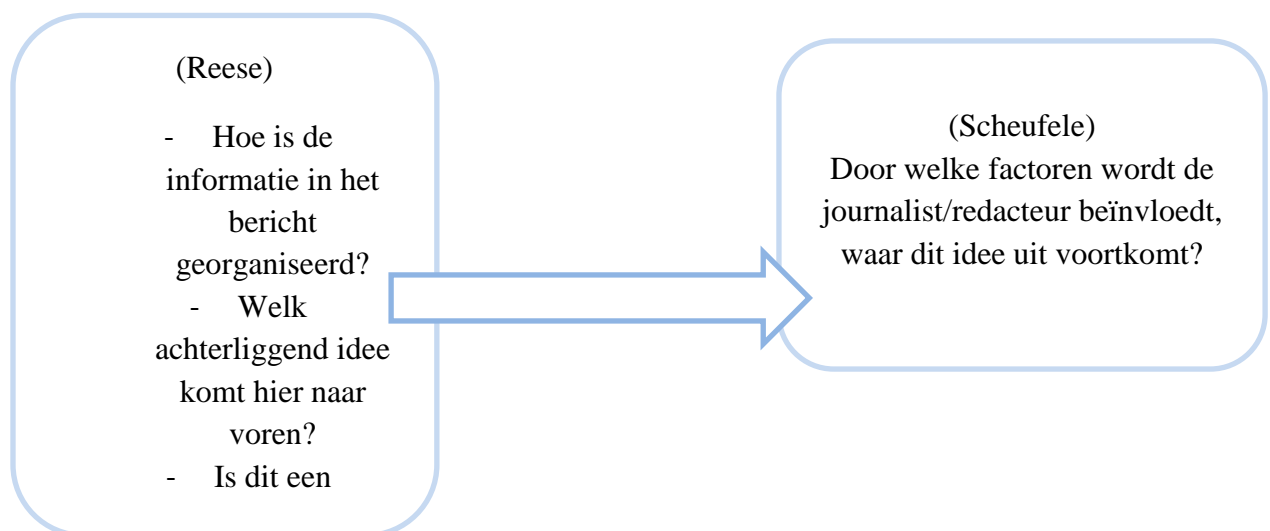
symboliek.⁵⁵ Ook Steven Reese zet in zijn *Framing Public Life* een heldere definitie van framing uiteen. Volgens Reese zijn frames organiserende principes die sociaal gedeeld en duurzaam zijn door de jaren heen, en die symbolisch werken om de sociale wereld te structureren. Hij legt hierbij de termen organiserend, principes, gedeeld, volhardend, symbolisch en structuur uit. De term organiserend impliceert dat niet elk frame hetzelfde is in hoe succesvol, duidelijk en helder het informatie kan organiseren. Elk frame is een op zich zelf staand principe en is daarmee niet hetzelfde als de verhalende tekst waarin het frame naar voren komt. De term gedeeld houdt in dat het frame op een bepaald niveau gedeeld moet worden om communicatief en van betekenis te kunnen zijn. De duur dat een frame aan kan houden, de duurzaamheid, is belangrijk om het frame van betekenis te laten zijn, waarna het symbolische aspect van een frame belangrijk is om het frame tot uitdrukking te laten komen. Als laatste komt de term structuur aan bod, waarbij Reese uitlegt dat een frame georganiseerd is in een bepaald patroon of een bepaalde structuur, waardoor het duidelijk te herkennen is.⁵⁶ Deze toenadering van framing van Reese is er één waarmee nog onbekende frames helder kunnen worden gecategoriseerd. Daarom zal de opvatting van Reese in deze scriptie worden gebruikt om de frames in de kranten te analyseren. Daarnaast geeft ook Scheufele een heldere uiteenzetting van het framen van nieuws, welke een goede aanvulling biedt bij de toenadering van Reese met betrekking tot typering van framing. Scheufele gaat ervanuit dat framing gebaseerd is op twee dimensies – de media frames versus de frames van het publiek en de frames als onafhankelijke versus afhankelijke frames – die ervoor zorgen dat er een viercellige manier ontstaat om een frame te analyseren. Wanneer de media frames als afhankelijke variabelen moeten worden bestudeerd, moet men kijken naar welke factoren de journalisten beïnvloeden bij het framen van bepaalde onderwerpen. Zo kunnen we bij de Nederlands-Indische dagbladers op basis van de literatuur van Gerard Termoshuizen de hypothese formuleren dat de artikelen die in de kranten werden gepubliceerd sterk beïnvloed waren door de redacteur. De redacteur op zijn beurt werd beïnvloed door zijn politieke overtuiging en zijn achtergrond. Ook meent Reese dat wanneer de media frames als onafhankelijke variabele worden bestudeerd, het belangrijk is om te achterhalen welke mediaframes de opvatting van het lezerspubliek beïnvloeden en op welke manier zij dat doen. Wanneer de individuele frames van het publiek als onafhankelijke variabele worden bestudeerd, is het volgens

⁵⁵ Ibidem, 52-53

⁵⁶S. Reese, *Framing Public Life: Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World* (Londen 2001) 11-19

Scheufele belangrijk om te onderzoeken welke factoren hebben bijgedragen bij de tot stand koming van deze individuele frames. Wanneer de individuele frames van het publiek als afhankelijke variabele worden bestudeerd moet er worden onderzocht hoe de individuele frames de individuele opvatting van bepaalde problemen beïnvloeden.⁵⁷ In deze scriptie worden de frames bestudeerd die de in de Nederlands-Indische pers werden toegepast om het publiek te beïnvloeden. Een analyse van de individuele frames van het publiek, zoals Scheufele deze voorstelt, zullen daarom buiten beschouwing worden gelaten. Hiervoor zijn andere soorten bronnen nodig om de opvatting van het lezerspubliek te achterhalen. Ingezonden artikelen in de kranten zouden kunnen dienen als bronnenmateriaal voor het onderzoek naar de opvatting van het lezerspubliek. Echter zijn de ingezonden stukken (voornamelijk) geschreven door blanke Nederlanders, welke niet het gehele lezerspubliek representeren.⁵⁸ Scheufele en Reese bieden beiden gecombineerd een methode om de frames, gebruikt in de Nederlands-Indische dagbladpers, te onderzoeken. In figuur 1.0 is een schematisch overzicht weergegeven van de opgestelde methode die gebruikt zal worden om de frames in de krantenartikelen te ontdekken en categoriseren.

Figuur 1.0

⁵⁷ Scheufele, 'Framing as Theory of Media Effects' 107-109

⁵⁸ Zie hoofdstuk 3, de Nederlands-Indische dagblad pers.

In Reese en Scheufele past de leidraad die in de inleiding is aangegeven. Bij het analyseren van de organisatie van informatie in een bericht, hoort onder andere de schrijfstijl; is deze feitelijk, krachtig of persoonlijk, etcetera. Wanneer het achterliggende idee van de tekst onderzocht wordt, kunnen we ten eerste de gevolgen bestuderen die worden weergegeven in de artikelen, d.w.z. op welk type gevolg de nadruk wordt gelegd. Ook de (preventieve) maatregelen die in artikelen kunnen worden genoemd helpen een beeld te schetsen van het achterliggende idee. Wanneer het overheidsoptreden na een ramp wordt afgekraakt of opgehemeld, geeft dat ons een beeld over wat de journalist/redacteur het lezerspubliek wil laten overnemen. Wanneer we deze methode toepassen om de krantenartikelen rondom de grote rampen, zoals vulkaanuitbarstingen te analyseren, krijgen we een beeld van het artikel waarin duidelijk wordt wat deze aan het lezerspubliek had moeten overbrengen.

De hierboven besproken onderzoeksmethode is ontworpen om mythen, zoals D. Hillhorst deze gevonden heeft voor rampen die hebben plaatsgevonden in de ééentwintigste eeuw, te ontdekken in krantenartikelen rondom de natuurlijke rampen in koloniaal Indonesië vanaf het jaar 1867 tot het jaar 1930. De mythen/framing rondom de natuurlijke rampen in de onderzoeksperiode voor deze scriptie zullen niet gelijk zijn aan de mythen die Hillhorst heeft ontdekt in haar bovengenoemde. Een onderwerp wat sterk speelde in de onderzoeksperiode van deze scriptie, zoals we zullen zien in het volgende hoofdstuk, is de verhouding tussen de Indiër, de Indo-Europeaan en de blanke Nederlander. De verwachting is dan ook dat de artikelen rondom de rampen worden aangegrepen om de maatschappelijke verhoudingen aan het daglicht te brengen. Een tweede veronderstelling is dat in de artikelen ook sterk de nadruk zal liggen op de rol van de overheid. Zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien, hebben de mensen in Nederlands-Indië geen stemrecht of andersoortig invloed op hun koloniale bestuur. Mede daarop is de verwachting gestoeld dat wij in de krant ook artikelen zullen aantreffen waarin er kritiek wordt geuit op de overheid.

5. Krantenartikelen betreffende natuurlijke rampen.

Gedurende het einde van de negentiende en begin twintigste eeuw was de krant in Nederlands-Indië het medium bij uitstek om op de hoogte te blijven van het laatste nieuws, zoals in de voorgaande hoofdstukken duidelijk moge zijn geworden. In dit hoofdstuk behandelen we de krantenartikelen over de bandjirs en de grote natuurlijke rampen die hebben plaatsgevonden in de tweede helft van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw, namelijk de aardbeving te Semarang in 1867, de uitbarsting van de Merapi in 1872, de uitbarsting van de Krakatau in 1883, de uitbarsting van de Kloet in 1901 en de uitbarsting van de Merapi in 1930. Volgens de theorieën over mediaframing, krijgen in de krantenartikelen bepaalde gevolgen nadruk, en de nadruk op deze bepaalde gevolgen moet er voor zorgen dat het lezerspubliek een bepaalde opvatting over deze feiten gaat vormen. Bij het benadrukken van gevolgen kunnen we denken aan de nadruk op de economische gevolgen, de verhoudingen in de samenleving of het optreden van de overheid of mens. Dit fenomeen van gevolgen benadrukken wordt framing genoemd. Allereerst behandelen we de verslaggeving met betrekking tot de bandjirs, de overstromingen ten gevolge van de natte moesson. Vervolgens komen de artikelen die grotere rampen behandelen, zoals vulkaanuitbarstingen en aardbevingen aan bod.

5.1. Bandjirs ten gevolge van de moesson.

Enkele grote rampen hebben zich, naast de gewoonlijke bandjirs in het seizoen van de moesson, voorgedaan in de laat negentiende en begin twintigste eeuw. Wat allereerst naar voren springt in het bestuderen van de krantenberichten over natuurlijke verschijnselen gedurende deze periode, is dat de bandjirs, in het laatste decennium van de negentiende eeuw en de periode die daarop volgt, alles behalve groot uitgemeten worden in de media. In de periode hiervoor, de jaren '60 en '70 van de negentiende eeuw, zien we nog wel grotere (ingezonden) berichten over de opgetreden bandjirs. Zo worden er in het voorjaar van 1861 meerdere uitgebreide artikelen geplaatst in het Bataviaasch Handelsblad waarvan het onderwerp de overstromingen en de schade die de samenleving hieraan ondervindt. Ook de overheid wordt sterk betrokken in deze artikelen. Men reflecteert de betrokkenheid van de overheid, het handelen van de residenten en het geld dat beschikbaar wordt gesteld. Een andere belangrijk terugkerend aspect dat we zien in deze artikelen is het feit dat de Javanen in

een meer rampgevoelig gebied leven dan de Europese bevolking.⁵⁹ We vinden dergelijke uitgebreide artikelen ook in andere dagbladen, zoals de Locomotief van Semarang. In deze krantenartikelen zien we, net als in het Bataviaasch Handelsblad, de reflectie wat betreft overheidshandelen na de overstroming. Ook in deze artikelen zien we verwijzingen naar de Javanen als meer gevoelig voor de effecten van overstromingen.⁶⁰

Overstromingen die na deze periode plaatsvinden blijven wel altijd vermeld in de kranten, maar dan voornamelijk in korte en feitelijke berichten en niet meer zo uitgebreid als in de voorafgaande jaren gedaan werd. De voorbeelden hieronder schetsen een beeld van deze korte en feitelijke berichten. Zo zien we bijvoorbeeld op 5 maart 1901 in de Locomotief van Semarang op pagina twee een vet gedrukt kopje, getiteld “bandjir”. Onder deze vetgedrukte kop volgt één regel tekst, waarin staat: “De Bodridijk is nabij de dessa Marongblandong (Kendal) doorgebroken.” Deze zelfde soort berichten zijn wijdverspreid over alle kranten. Ook in 1938 zien we een zelfde soort bericht in het Bataviaasch Nieuwsblad. Ook in deze krant ontbreekt het vet gedrukte kopje met de titel “bandjir” niet. Onder het kopje wordt ook in één zin vermeld dat een inlander hoogstwaarschijnlijk verdronken is in een bandjir.⁶¹ Deze berichten kenmerken zich door een feitelijke schrijfstijl. Het gevolg van de natuurramp waar hierop de nadruk ligt is voornamelijk de schade die is toegebracht; het zij de doden, of de fysieke schade aan het materieel. Deze feitelijke schrijfstijl en korte berichtjes impliceren dat in deze artikelen geen gebruik gemaakt wordt van framing. Bij framing worden immers bepaalde aspecten uit het artikel benadrukt en naar voren gebracht, wat in een kort artikel niet mogelijk is. Ook treffen we in deze bijzonder korte berichtjes geen opiniërende schrijfstijl aan, of worden er krachttermen gebruikt waardoor er toch nadruk kan worden gelegd op bepaalde aspecten uit de tekst.

Er zijn uiteraard uitzonderingen op deze korte berichtgevingen zoals deze hierboven zijn besproken. Bijvoorbeeld het artikel dat in 1902 in de Locomotief van Semarang is geplaatst. Op de voorpagina van de krant van 6 maart is er een ooggetuigenverslag van een correspondent van de Locomotief geplaatst, naar aanleiding van de extreme bandjirs die waren opgetreden te Koedoes en Djowana. De journalist is ter plaatse gegaan om om de

⁵⁹ Het Bataviaasch Handelsblad, 19-1-1861; 2-3-1861; 20-3-1861; 30-3-1861; 26-1-1872

⁶⁰ De Locomotief van Semarang, 27-1-1865, 27-2-1867

⁶¹ Het Bataviaasch Nieuwsblad, 22-11-1938

schade en impact te beschrijven. Hij schetst in de inleiding een impressie van deze schade met de volgende woorden (!) : “Hoe dieper het water, hoe schaarscher de voorbijgangers, ver(?) vrouwen meest zonder beschuttingen de regen die grillig dan bij buien viel of als een fijne douche hen in het gelaat woei (...) hier ellende en triestig slopende bandjir, ginds vreugde en kleurenspeel.” In het artikel wordt verder uitgelegd dat de hoofdriever het water via een zijrivier wordt afgevoerd om zware overstromingen te voorkomen. Echter kwam er zoveel druk op de zijrivier te staan, dat hiervan de oevers ook versterkt moesten worden. Alleen de linkerkant werd versterkt zodat de rivier niet meer zou overstromen. De rechteroever – waaraan de inlanders woonden – werd echter niet versterkt, zodat zij telkens de dupe waren met hevige regenval. De inlanders mochten – na indiening – van verzoek een eigen versteviging aanleggen, maar kregen geen hulp van ingenieurs zoals aan de linkeroever het geval was geweest, zodat deze dijk enkele dagen later alweer doorbrak. Voorbeelden van ander soortige langere artikelen staan hieronder. De meeste van de langere artikelen over bandjirs gaan over de fysieke gevolgen van dit natuurverschijnsel. Uit Solo een kort bericht over het optreden van een bandjir. Het had drie nachten flink geregend, waar de rivier Kali P  p   buiten haar oevers trad. De dikke laag slib die overbleef wordt omschreven als ‘een van de onaangenaamste, die in de huizen slechts met overvloed van schoon water is weg te krijgen (...)’. Het wordt als een groot geluk omschreven dat de Solo rivier laag stond, zodat de meeste massa van het water via deze rivier kon worden afgevoerd.⁶² Zoals in het hoofdstuk over de pers al besproken is, is het niet ongewoon om in deze tijd bepaalde nieuwsartikelen te kopiëren. Het vak journalistiek was nog niet ver genoeg ontwikkeld en correspondenten waren niet altijd binnen handbereik. Vooral bij de bandjirs zien we berichten die ontleend zijn aan andere kranten. Het volgende bericht is ontleend aan de Javasche Courant. Door de resident uit Bantam is bekend gemaakt dat ten gevolge van de heftige regenval er enkel grote schade is toegebracht aan de rijstaanplant. Bruggen en wegen zijn grotendeels bespaard gebleven. Enkel onbedijkte gedeelten werden overstroomd. Het bestuur moedigt de teelt van andere gewassen aan indien de normale aanplant niet meer teruggeplant kan worden.⁶³

Wat opvalt aan alle hierboven besproken artikelen is de focus op de overheid en de inlander. Uit verschillende artikelen valt af te leiden dat de inlander in de lager gelegen gebieden

⁶² Het Bataviaasch Handelsblad, 12-1-1901

⁶³ Het Bataviaasch Handelsblad, 22-4-1901

woont, waar de Europeanen in de hoger gelegen gebieden wonen, of zoals hierboven beschreven, in de meer versterkte gebieden. Daarnaast zijn deze artikelen geschreven door een journalist in een verhalende vorm. In deze vorm van artikelen schrijven is er ruimte voor framing. Zo zien we in de Locomotief van Semarang en Het Bataviaasch Handelsblad krachttermen voorbij komen als “arme inlanders”, “schamele huisjes”, “dupe”, “kleinen man” en een “groot geluk”, om te benadrukken dat de lokale bevolking niet de hulp krijgt die zij nodig heeft en/of verdient. Maar hiermee wordt ook benadrukt dat de lokale bevolking minder is dan de blanke Nederlanders. Van de Nederlanders wordt niet gezegd dat zij schamele huisjes hebben, of de kleine man zijn.

Bij dit soort artikelen zien we dus een opiniërende schrijfstijl, in tegenstelling tot de feitelijke schrijfstijl die we zien in de kortere artikelen. Het tweede terugkerende aspect in de verslaggeving over de bandjirs is de nadruk die gelegd wordt op het overheidsoptreden. Het natuurverschijnsel van de bandjir wordt aangegrepen om te reflecteren op het gedrag en handelen van de overheid, zowel in het nemen van preventieve maatregelen als maatregelen die achteraf genomen worden.

We herkennen dus twee vormen van framing in de berichtgeving over de bandjirs, namelijk allereerst het frame dat zich bezig houdt met een beeld schetsen van de inlandse bevolking. Zoals we hierboven al besproken hebben, worden de inlanders door middel van krachttermen een minderwaardige rol toegekend, alsof zij niet in staat zijn om zichzelf te redden na een ramp. Ten tweede zien we een frame waarin de overheid duidelijk de verantwoordelijkheid krijgt toegeschoven voor de verlening voor zowel voor als na de ramp.

5.2. Vulkaanuitbarstingen en andere grote natuurrampen

5.2.1. De aardbeving te Java van 1867

Vulkaanuitbarstingen en andere grote natuurrampen die de samenleving van Indonesië hebben getroffen worden, in tegenstelling tot de seizoensgebonden bandjirs, groot uitgemeten in de kranten die gepubliceerd worden in Nederlands-Indië. In juni 1867 vindt een grote aardbeving plaats in de regio rondom Djocjacarta. Zowel de Locomotief van Semarang en het Soerabaïsch Handelsblad publiceren artikelen over deze aardbeving. Zo refereert de

Locomotief van Semarang aan de ‘broeders’ die getroffen zijn en de hulp van het Nederlandse volk nodig hebben, en dat de Nederlanders hen daarin zou voorzien. Vervolgens wordt er verwezen naar het feit dat de lokale Indische bevolking meer voortbrengt dan het voor zichzelf nodig heeft, en hoe merkwaardig het tegelijkertijd is dat dit volk zich kenmerkt door “traagheid, luiheid en onverschilligheid.” De Nederlanders worden omschreven als een “godsdienstig, ijverig en edelmoedig volk” wat ondanks zijn harde werk niet in haar eigen behoeften kan voorzien. De schrijver vervolgt met de notie dat sommige boze tongen beweren dat de Nederlanders de Javanen uitbuiten, maar de schrijver benadrukt dat de Javaanse bevolking ten volste profiteert van het door de Nederlanders opgerichte stelsel. De schrijver doet een beroep op de edelmoedigheid van het Nederlandse volk om een gedeelte van het batig slot door een commissie af te laten staan om de schade van de aardbeving te herstellen.⁶⁴ De schrijfstijl van dit artikel is te omschrijven als subjectief. In de verslaggeving ligt de nadruk op de verhouding tussen de Nederlandse bevolking en de Indische bevolking, zoals deze op het moment van schrijven is. De schrijver van dit artikel is erop uit om het lezerspubliek te laten geloven dat de Indiër minder pro-actief is in zijn handelen, dan de Nederlandse bevolking.

In het Soerabaisch Handelsblad vinden we een heel ander soort artikel betreffende de aardbeving. Dit informatie die in dit artikel gecommuniceerd wordt is voornamelijk ingezonden of gekopieerd, en voornamelijk subjectief. Enkele opvattingen worden wel duidelijk in dit artikelen, zoals het feit dat zo’n grote aardbeving in jaren niet gevoeld is. Zelfs, zo wordt er geschreven, “de oudste inlanders herinneren zich niet, in deze streken zulke zware en aanhoudende schuddingen.” Daarnaast wordt er veel aandacht gegeven aan de fysieke gevolgen van de aardbeving, zoals onder andere ingestorte huizen, wijken en schade aan plantages. Ook wordt er nadruk gelegd op het morele impact die een ramp met zich meebrengt, namelijk dat vooral “de Javaantjes zeer bang zijn.” Maar deze angst heerst niet alleen bij de Javanen, ook de rest van de bevolking is bang voor herhaling.⁶⁵ Wanneer een grote natuurlijke ramp had plaatsgevonden, waren telegrammen bij uitstek dé manier om snel te communiceren wat de gevolgen waren. Zo zien we in 1867 in het Soerabaisch Handelsblad onder de kop ‘Telegram’ al het korte verslag staan van de

⁶⁴ Locomotief van Semarang, 19-6-1867

⁶⁵ Het Soerabaisch Handelsblad, 18-6-1867

aardbeving. Korte feiten komen in deze telegrammen naar voren, zoals schade, doden en de getroffen regio's.⁶⁶

Een ander soort artikel dat we aantreffen in de krant is het ingezonden artikel. De Locomotief van Semarang heeft ingezonden stukken geplaatst over de aardbeving die in juni heeft plaatsgevonden in de regio Samarang. De artikelen worden gekenmerkt door een subjectieve schrijfstijl. Alle vier de ingezonden stukken over de aardbeving benadrukken het verlies voor de samenleving in zowel de fysieke vorm als de morele vorm; doden die te betreuren zijn, schade aan particuliere woningen, waardoor mensen buiten slapen, schade aan overheidsgebouwen, de angst onder mensen tijdens de aardstok en de angst voor een nieuwe aardstok.⁶⁷

5.2.2. De uitbarsting van de Merapi, 1872.

In 1872 barst de Merapi met groot geweld uit en deze uitbarsting wordt groot uitgemeten in alle drie de dagbladen. Een eerste type artikel, een oproep tot de overgang op liefdadigheid, welke gekenmerkt wordt door haar subjectiviteit, vinden we terug in alle drie de dagbladen. Zo zien we in de Locomotief van Semarang op 22 april 1872 een oproep voor het overgaan tot liefdadigheid ten behoeve van degenen die slachtoffers zijn geworden van de uitbarsting van de Merapi. De focus ligt vooral op de mensenlevens die te betreuren zijn, de oogst die mislukt is en de duizenden Javanen die van huis af gevlucht zijn. Er zijn vele daden en giften gedaan die getuigen van trouw en zelfopoffering ten leniging van de ramp. Op 22 april en 24 april vinden we artikelen in het Soerabaïsch Handelsblad en het Bataviaasch Handelsblad, welke de nadruk leggen op de schade die geleden is en de desastreuze gevolgen van de vulkaanuitbarsting. De algemene feiten die in dit soort artikelen vermeld worden zijn onder andere de gevolgen van de asregens, welke een dikke laag stof veroorzaken en het de inwoners van Indië onmogelijk maakt om zich op straat te begeven. Andere vermeldingen zijn die van het aantal doden en de schade aan de plantages.⁶⁸ De dag erna verschijnt een langer artikel op de voorpagina van de Locomotief van Semarang, naar aanleiding van de uitbarsting

⁶⁶ Soerabaïsch Handelsblad, 13-6-1867,

⁶⁷ De Locomotief van Semarang, 10-6-1867

⁶⁸ Soerabaïsch Handelsblad, 22-4-1872; 24-4-1872, Locomotief van Semarang, 22-4-1872, Het Bataviaasch Handelsblad, 23-4-1872; 24-4-1872; 25-4-1872

van de Merapi. In dit artikel wordt de vraag gesteld of natuurverschijnselen het enige zijn waar de Europeanen op Indië iets van te vrezen hebben. Dit artikel spreekt in het verlengde van dit vraagstuk de opvatting uit dat het gevaar van de inlander dreigt. Zo stelt het artikel dat “een vertrouwelijk omgaan van Europeanen met inlanders behoort tot de grootste zeldzaamheden” en “vele inlanders heten vrienden van het bestaande gezag, zonder het te zijn.” In het slot staat er: “vooral nog vrezen wij (zijnde de krant) geen uitbarsting van dweepziek Mahomedanisme.” Het artikel waarschuwt voor een soortgelijke gebeurtenis die wel al plaats heeft gevonden in Brits-Indië en daar genoeg mensen het leven gekost.⁶⁹ In dit artikel, zien we net als met de aardbeving van 1867, de nadruk op de verhouding tussen de inlanders en de Nederlandse bevolking in Indië. Ook hier krijgt de inlander, net als in 1867, een negatieve rol toegekend, hier dat zijnde de mogelijke angst voor een opstand die de inlanders zullen doen ontstaan, als daar nog geen aanleiding voor om zo te denken. Toch wordt ook hier naar het lezerspubliek toe een negatief beeld geschetst over de inlandse bevolking.

Korte, telegrafische berichten zijn de berichten die in vrij korte tijd na het plaatsvinden van de ramp in de kranten geplaatst worden. Deze worden gekenmerkt door een feitelijke schrijfstijl, als wij al van een schrijfstijl kunnen spreken. In deze krantenberichten worden voornamelijk feiten meegedeeld, zoals de onstane asregens, het onderaards gedruis, het geluid van kanonnenvuur, lavastromen en de directe schade die het gevolg is van deze uitbarsting.⁷⁰

Een ruim half jaar na de uitbarsting van de Merapi, staat er op 28 november een kritisch ingezonden stuk, wat betekend dat de schrijfstijl als subjectief kan worden gedefinieerd, in de Locomotief van Semarang over het optreden van de Resident van Djocjacarta, na de uitbarsting van de Merapi in april dat jaar. Het feit leert dat de Resident van Djocja pas maanden na de uitbarsting van de Merapi eindelijk de moeite heeft genomen om de getroffen regio te bezoeken. Dit in tegenstelling tot een andere Resident die zich gelijk naar het rampgebied had begeven om daar hulp aan te bieden aan de Javaan die alles kwijt was geraakt. De schrijver van dit stuk hoopt dat de arme Javanen dan nu nog wat goeds aan dit bezoek overhouden van de Resident van Djocja.⁷¹ De nadruk in dit artikel ligt sterk op het

⁶⁹ Locomotief van Semarang, 23-4-1872, p.1

⁷⁰ Het Bataviaasch Handelsblad, 22-4-1872; 27-4-1872, Het Soerabaïsch Handelsblad 22-4-1872

⁷¹ De Locomotief van Semarang, 28-11-1872

overheidsoptreden na de ramp, en in het bijzonder op het feit dat de Resident van het getroffen gebied lange tijd in gebreke is gebleven.

5.2.3 De uitbarsting van de Krakatau, 1883.

De uitbarsting van de Krakatau in 1883 was er één die in zijn omvang en impact ongekend was. In de kranten vinden we dan ook langere en uitgebreidere artikelen die verslag doen over deze ramp. Zoals bij de bandjirs, de aardbeving van 1867 en de uitbarsting van de Merapi in 1872 ligt de nadruk ook bij deze artikelen over de uitbarsting van de Krakatau voornamelijk op de overheid, de directe fysieke gevolgen en het morele aspect. Op 25 januari 1883 is er een kort, feitelijk artikel geplaatst dat vermeldt dat de Krakatau wederom activiteit vertoont. Dit is bevestigd door ‘geloofwaardige personen’ en later ook door een Duitse gezagvoerder die enkele dagen terug door de straat van Sunda had gevaren en de vulkaan in werking had gezien. Echter is dit een lichte activiteit van de vulkaan, en veel te vrezen is er niet, aldus de krant. Dit artikel is feitelijk en kort gestructureerd, en het achterliggende idee komt naar voren dat informatievoorziening over vulkanen blijkbaar betrouwbaar is wanneer mensen met een belangrijke (maatschappelijke) functie hier uitspraken over doen. Hieruit kunnen we afleiden dat journalist van dit artikel duidelijk beïnvloedt wordt door het idee dat (juiste) informatie verschaft wordt door de autoriteiten. Hiermee wordt het lezerspubliek beïnvloedt om ook deze uitspraken van ‘geloofwaardige personen’ en de Duitse gezagvoerder voor waar en betrouwbaar aan te nemen.

De volgende drie artikelen zijn voornamelijk gemoeid met overheidsbemoediging ná de ramp, maar ook het preventieve handelen vooraf. Allereerst is er een redactioneel stuk over het presteren van het opgerichte Centraal-Comité na de uitbarsting van de Krakatau. Vele heren die geld geschonken hebben ten behoeve van de wederopbouw na de vulkanische uitbarsting zijn benieuwd waar hun gelden aan besteed worden.⁷² Begin september zijn er een tweetal artikelen geplaatst in Het Bataviaasch Handelsblad welke zich met het onderwerp van de gelden van de Watercommissie bezig houden. De artikelen zijn scherp geschreven, en daarmee kenmerkend voor de tropenstijl van de Indische dagbladen. In de artikelen wordt de Watercommissie na de ramp van de Krakatau op de schop genomen, want zo wordt er geschreven in één dezer artikelen dat: “Hoewel nog met de officieele opneming der werkelijk

⁷² De Locomotief van Semarang, 4-2-1884

geleden schade een begin moet worden gemaakt, en men hier te Batavia, op het uitzenden van wat rijst en hooi na, nog niet verder is dan het inwinnen van ongecontroleerde berichten, zoodat de organisatie van den Staatshulp nog in haar geboorte is, toch gevoelt de voormalige Watersnood-commissie zich geropen om de toekomst vooruit te loopen en reeds den derden September e.k. de burgerij te onderwerpen aan een financiële aderlating ten behoeve der noodlijdenden, zonder dat de Commissie zelf nog weet waar en hoe het lijden door de uit den aard der zaak zwakke liefdadigheid in kwijnende kolonieën zoals deze, werkelijk gebaat en verzocht kan worden (...) Niet weinigen zijn dan ook van oordeel dat een collecte van de zooven vermelde beteekenis geen reden heeft (...) Voor die opvatting bestaat werkelijk grond, sedert gebleken is op welke wijze de noodlijdende Indo-Europeanen door hunne bruine broeders in Bantam behandeld zijn, en hoe deze laatste het christelijk medelijden van zich vervreemden door hun haatdragende fanatische hardvochtigheid.” Deze artikelen veroordelen de vluchtigheid van de beslissingen die de WaterCommissie neemt, het geld wat zij hiermee van de inwoners van Indië opeist, en de bestemming van dit geld. Want, zo wordt er gemeend, het geld zou voornamelijk toekomen aan de inlanders en niet aan de (arme) Indo-Europeanen, die juist zo getroffen zijn door de ramp.⁷³

Een derde, wat later gepubliceerd, is een artikel geschreven door een medewerker van de Locomotief. Eerder is een artikel overgenomen uit het Algemeen Handelsblad dat er op Java ernstige zorgen worden gemaakt over de activiteit van de vulkaan Merapi. In het artikel wordt het duidelijk dat de Merapi elke zeven dagen gecontroleerd wordt op veranderingen die plaats vinden in de krater. Tot zover is er nog geen reden tot uitbarsting van de vulkaan ontdekt. De schrijver van dit artikel pleit er echter wel voor dat de vulkaan elke dag gecontroleerd zou moeten worden. Hij schrijft namelijk dat ‘Als er een groote ramp heeft plaats gehad heet het altijd, dat die voorspeld was. Iedereen verdiept er zich dan in. Het ware te wenschen dat men zich meer verdiepte in de vraag: wat moet er gedaan worden om te kunnen voorspellen.’ Hij doet zijn beklag over het feit dat er meer aandacht is voor wetenschappelijk onderzoek wat minder mensenlevens betreft dan een vulkaan. Hij spoort ook de regering er toe aan om de zaken eens in een ander daglicht te zien en hoopt dan dat zij zullen beseffen dat het belangrijk is om meer te investeren in het onderzoek naar vulkanen.⁷⁴ De nadruk in dit, subjectief

⁷³ Het Bataviaasch Handelsblad, 1-9-1883;4-9-1883

⁷⁴ Locomotief van Semarang, 31-3-1884

geschreven, artikel ligt op de verantwoording die de overheid zou moeten nemen om een (vulkanische) ramp te voorkomen.

In beide berichten is de informatie zo georganiseerd dat de overheid de verantwoordelijkheid krijgt toegeschoven, zowel voor het besteden van het geld na de ramp, als zowel de preventieve rol die zij op zich zou moeten nemen. De redacteur, of journalist, wordt beïnvloedt door de factor van machteloosheid, de overheid heeft de middelen om te handelen, niet de gewone burger. Op deze manier beïnvloeden zij ook het lezerspubliek om het idee aan te nemen dat de overheid meer verantwoordelijkheid zou moeten nemen en af zal moeten leggen. Het idee wat naar voren komt is dat de burger wel een deelnemende factor is in deze processen; de groep die gekwetst wordt en de groep die geld ter beschikking stelt, maar die niet bij machte is om het proces te sturen. Een soortgelijk bericht vinden we in het Soerabaïsch Handelsblad, geplaatst op 1 september. De recentelijke gebeurtenissen op het eiland Krakatau halen ook de voorpagina van het Soerabaïsch Handelsblad. Verwezen wordt er naar de telegrammen die geplaatst waren afgelopen week, en zo wordt er geschreven, zijn telegrammen meest al kort en dikwijls koel, de schokkende inhoud van deze telegrammen kunnen de lezers niet onberoerd hebben gelaten.⁷⁵ Daarom doet de redacteur een oproep aan de lezers om hulp te bieden aan de slachtoffers. Niet alleen de regering zou hierin de getroffenen moeten helpen, zo meent de redacteur, maar ook de ingezetenen van Indonesië zouden hierin hun rol moeten pakken.⁷⁶ Vooral het morele aspect weegt zwaar mee in deze oproep tot handelen, maar ook het verantwoordelijkheidsbesef zoals hierboven besproken. In dit artikel wordt echter niet alleen de regering verantwoordelijk gehouden tot verlening van hulp na de ramp, maar ook het lezerspubliek wordt aangesproken om hun steentje bij te dragen.

De korte telegrammen vinden we niet alleen bij bandjirs, maar ook bij grotere natuurrampen zoals vulkaanuitbarstingen, zoals we al eerder hebben gezien bij de uitbarsting van de Merapi. Zo zien we op 28 augustus als allereerst een kort telegrambericht over het feit dat de werking van de Krakatau hoorbaar en zichtbaar is. Ook wordt er vermeld dat een Chinees kamp te Batavia geheel weggeslagen is door een zeebeving. Als vervolg op het ontvangen telegram van gisteren, en de telegrammen overgenomen uit de Locomotief, durft de krant in de

⁷⁵ Voor voorbeeld telegram zie: Bataviaasch Handelsblad, 29-8-1883

⁷⁶ Het Soerabaïsch Handelsblad, 1-9-1883,

volgende editie te stellen dat deze (telegrammen) “toonen hoe uitgebreid de werking en hoe verschrikkelijk de ramp is ten gevolge van de ontzettende uitbarsting van den vulkaan op het eiland Krakatau”. In dit artikel wordt gesmeten met krachttermen als “spuwende vulkaan” “geteisterd” en “verschrikkelijk”. Verderop op de pagina, onder het kopje telegrammen wordt vermeld dat de regio Bantam vreselijk geteisterd is. Hierbij wordt vooral aandacht geschonken aan de gevolgen van de as en wordt er vermeld dat de Europese wijk te Anjer door een vloedgolf is vernield.⁷⁷

Een ander soort bericht wat we tegenkomen zijn ooggetuigen verslagen. Zo is er bij de uitbarsting van de Krakatau het verslag van een scheepsjongen die zijn beleving van de uitbarsting van de Krakatau vanaf het water verteld. Ze werden geconfronteerd met een dikke aswol, later puimstenen en drijvende boomstammen die waren losgeraakt door de vulkaanuitbarsting. Toen zij het eiland Java passeerden was de schrik groot: ‘Maar hoe kwamen de kusten van Java en Sumatra voor onze ogen! De vroeger zoo schoone, tegen de berghelling aanliggende velden waren thans geheel kaal en met asch bedekt.’ Pas veel later, toen het schip aanmeerde hoorden zij (de scheepsjongen en de rest van de bemanning) van het “kolossale en ontzaglijke van de ramp.”⁷⁸ Dit type artikelen kan worden gezien als een uitbreiding op de telegrammen. De impact van de ramp op de samenleving wordt hier duidelijk zichtbaar. Zoals in het artikel hiervoor vermeld, was de schrik op de boot groot. In andere artikelen staan regels welke ook de angst en impact van de ramp aantonen, zoals: “Overal liepen menschen en dieren als razenden rond, vooral de laatsten, daar zij reeds in twee dagen geen eten hadden gehad (...) doch genoeg over de nameloze ellende. De geredden zullen hier zoveel mogelijk bij de ingezetenen onder dak worden gebracht.”⁷⁹ Ook de schade geleden door toedoen van de vulkaanuitbarsting wordt in deze artikelen aangestipt. Het laatste soort bericht dat te vinden is omtrent natuurrampen in deze periode op Nederlands-Indië is het artikel dat de houding van de Europese en inlandse bevolking behandelt. Met de Krakatau uitbarsting is er op 3 september een artikel wat bericht over de mogelijke oproer onder de inlandse bevolking. Zo bericht de Resident van Bantam dat: “Over het algemeen

⁷⁷ Het Soerabaïsch Handelsblad, 29-8-1883

⁷⁸ De Locomotief van Semarang, 21-1-1884, voor verdere ooggetuigen verslagen zie: het Bataviaasch Handelsblad, 30-8-1883; 31-8-1883

⁷⁹ Het Bataviaasch handelsblad, 30-8-1883

wordt niets van een ongunstige stemming van de inlandsche bevolking in dit gewest jegens het gouvernement vernomen. (...) Ik schrijf dan ook het voorgevallene in de dessa Djakar toe aan eene oogenblikkelijke opwelling van godsdienstige gevoelens opgewerkt door vrees en zonder eenige slechte of vijandige gevoelens geuit.” Ook op 28 augustus refereert een artikel aan de houding van de inlandse bevolking na de ramp: “Intusschen, te midden van het overal zoo dreigende gevaar en het vreemde onrustbarende van de toestand, kwam het phlegmatische karakter van onze zoogenaamde bruinde broeders, de inlanders, weder geheel en al tot zijn recht. Terwijl ieder ander met zorg om hem heen voorvallende gadesloeg, hielden honderden van hen zich zeer leuk bezig met het vangen van visch, die, door den machtigen stroom medegevoerd en door het modderige water bedwelmd, op den weg en langs de zijden daarvan werden geworpen en zich zeer gemakkelijk liet grijpen(...)”. Uit deze artikelen kunnen we afleiden dat onder de journalisten van het Bataviaasch Handelsblad de consensus heerst dat de inlander significant anders is dan de Europeaan. Bij het publiek wordt op deze manier ook het idee gecreeërd dat de inlander simpeler is, in opstand komt door een opwelling van godsdienstige gevoelens en daarom niet in staat is tot zorgen en hulpverlening na een natuurlijke ramp.

5.2.4 De uitbarsting van de Kloet, 1901

Op 23 mei 1901 barst de Kloet uit, met als aankondiging de avond van tevoren een hevig gerommel, dat door bevolking geplaatst werd als het geluid van schoten. Op de dag zelf was de lucht vreemd van kleur, de blauwe lucht was getekend met gele en paarse strepen. Om half 10 in de ochtend werd het donker te Semarang en was er geen hand voor ogen te zien.⁸⁰ Wanneer in deze dagen een natuurlijke ramp plaatsvindt met een grote impact op de samenleving, zien we op televisie, in de krant of op het internet een oproep om geld te doneren om zo de getroffen bevolking te helpen hun samenleving weer op te bouwen na deze ramp. Dit gebeurde ook ten tijde van uitbarstingen die plaats vinden in Indië gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw. Zo zien we na de uitbarsting van de Kloet de oproep om dit maal niet voor de boeren maar voor de bruine broeders en Europeanen geld te doneren, die ten gevolge van de uitbarsting van de Kloet have en goed verloren hebben. Er wordt in dit artikel een beroep gedaan op de herinnering aan de angst die de bevolking in de omgeving van Semarang ooit heeft moeten uitstaan en de kans

⁸⁰ http://www.dbnl.org/tekst/_kli002klim01_01/_kli002klim01_01_0003.php

dat het ook de bevolking in deze regio ooit nog kan overkomen. De auteur van het artikel spreekt namens de krant de verwachting uit dat de giften gauw binnen zullen stromen.⁸¹ Maar bij enkel tot het oproepen van het doneren van geld blijft het niet, ook ander initiatieven worden opgezet om financiële hulp te bieden na deze ramp.

Uit Soerabaya wordt er aan het Bataviaasch Nieuwsblad geschreven dat ‘niettegenstaande de bekendmaking van een hier ontvangen schrijven van den resident van Kediri dat de ingekomen gelden te behoeve der noodlijdenden van de Kloetuitbarsting, hoofdzakelijk door ingezetenen van Soerabaja, doch ook van andere plaatsen gestort, reeds genoeg bleken voor de leniging van den nood, blijft men hier en ook elders met de inzameling van de giften doorgaan’. Verder wordt ook vermeld dat er dezelfde avond als de dag dat deze krant ter perse ging, er een benefiet concert gehouden werd ten behoeven van ‘hen die tengevolge van de uitbarsting lijden’. Daarnaast wordt gemeld dat ‘ongelukkig genoeg’ de dag voor het ter perse gaan van deze krant, het gerucht rondging dat de Kloet opnieuw zou uitbarsten. Inlanders, beducht voor een nieuwe uitbarsting, zijn gevlucht na het zien van opstijgende rook uit de vulkaan. Volgens de auteur behoeft het geen betoog dat dit zware tijden zijn voor de koffieplantages. De meesten lijden ‘toch al groot gebrek aan werkvolk en het plukken geschiedt langzaam.’⁸² Dit is niet het enige evenement wat georganiseerd wordt, zo zien we in een ander artikel dat er een voorstelling zal worden gehouden ‘welker opbrengt geheel en al zal komen te behoeve van de overlevende slachtoffers der uitbarsting van den Kloet.’ Over de organisator wordt nog wat achtergrondinformatie gegeven over zijn vroegere carrière en concludeert de journalist dat ‘deze oude betrekking er wel het hare toe bijgedraag heeft om hem dit liefdadige denkbeeld te geven. Wij durven gerust het vertrouwen uit te spreken dat een ruime opkomst hem zal toonen hoe deze ingeving gewaardeerd wordt.’⁸³

In diezelfde krant van deze dag staat ook een ander artikel waarin de nadruk op de hulpverlening na de uitbarsting van de Kloet ligt. Zo wordt er geschreven dat: ‘Weder naar onze telegrammen verwijzend voor verdere mededelingen omtrent de gevolgen der uitbarsting welke het schaarsche regereeringsnieuws en onze vroegere berichten aanvullen (...) .’ Het hoofd van de suiker- en rijstcultuur heeft zijn hulp en dat van zijn personeel aangeboden,

⁸¹ De Locomotief van Semarang, 28-5-1901

⁸² Het Bataviaasch Nieuwsblad, 11-6-1901

⁸³ Het Bataviaasch Nieuwsblad, 25-5-1901

indien de resident dit mocht wensen.⁸⁴ Enkele dagen later zien we in reactie op dit aanbod van het hoofd van de rijst- en suikercultuur heeft de regering dank betuigd voor zijn aanbod, maar dit zal vooralsnog niet nodig zijn. Echter, meldt het artikel, dat dit later anders zou kunnen zijn.⁸⁵ In het Soerabaïsch Handelsblad staan kritische geluiden met betrekking tot de financiële hulp die geboden wordt door de resident. Zo schrijft de krant dat zij “ de door de Kloet-eruptie aan de Inlandsche bevolking toegebrachte schade onbeduidend, op zijn hoogst een tien duizend gulden (...) En wij gaven onze verwondering te kennen over de overijling van onzen resident om zonder iets van schade der Inlandsche bevolking af te weten, met de inzameling van giften te beginnen.”⁸⁶ De bovenstaande artikelen hebben het achterliggende idee om de bevolking proberen over te halen om aan liefdadigheid te gaan doen, zijn subjectief van karakter, net zoals dit het geval was bij de uitbarsting van de Merapi in 1872.

Het overheidsgerelateerde aspect wat te herkennen was in de artikelen over de uitbarsting van de Merapi en de Krakatau, zijn ook terug te vinden bij de uitbarsting van Kloet. Woensdag op donderdagnacht werden de bewoners van Djocjarta gewekt door gerommel en explosies, zo schrijft de Locomotief van Semarang. Overdag was het donker vanwege de asregens. Pas laat op donderdagavond werd door de overheid uitsluitel gegeven over de oorzaak van het gerommel en de asregens. Het werd bevestigd dat de Kloet was uitgebarsten, nadat de hele dag gediscussieerd was of de overheid wel of niet over de telegrammen beschikte die uitsluitel konden geven over de oorzaak. Het artikel vervolgt na deze informering met een “hoe het ook zij. Ook in het Soerabaïsch Handelsblad wordt er verwezen naar de traagheid van de telegraafdienst ten tijde van de Kloet-uitbarsting.⁸⁷ In een ander artikel waarin de overheid op de schop genomen, betreft het onderwerp niet de afwezigheid van informatieverstrekking maar de afwezigheid van overheids personeel ten tijde van de evacuatie met de trein tijdens de ramp.⁸⁸ Het Bataviaasch Handelsblad bericht op 21 juni dat de Kloet nog niet tot rust is gekomen, en de bevolking wordt nog geconfronteerd met heftige

⁸⁴ Ibidem

⁸⁵ Bataviaasch Nieuwsblad, 28-5-1901

⁸⁶ Het Soerabaïsch Handelsblad, 31-05-1901

⁸⁷ De Locomotief van Semarang, 25-5-1901, Het Soerabaïsch Handelsblad 1-6-1901

⁸⁸ Het Soerabaïsch Handelsblad, 28-5-1901

modderstromen. Daarnaast ‘klagen (de perceelhouders) aanhoudend over de moeite die zij hebben om voldoende werkvolk te krijgen, De schrik zit er bij de bevolking nog soo in dat het bij het geringste onderaardsche gerommel een algemeen *sauve qui peut* wordt.’ Daarnaast wordt de schade besproken die de uitbarsting heeft veroorzaakt. De schrijver hoop dat: ‘de Regeering tot het inzicht zal komen dat zij hulp moet verleen en dat het niet aangaat onder zulke omstandigheden betaling der verpondingsbelasting (..) te vorderen.’ De planters hebben samen met de resident stappen ondernomen om de regering hierop aan te spreken. Deze vorm van verantwoordelijkheid is er een die we in de meerdere artikelen tegenkomen, zowel in het Bataviaasch Handelsblad als het Soerabaïsch Handelsblad.⁸⁹ In deze artikelen zien we een kritische, subjectieve schrijfstijl waarin de ontevredenheid over het overheidsoptreden sterk benadrukt wordt. Het lezerspubliek wordt hierdoor het idee opgelegd dat de overheid tekort schiet in haar optreden na de uitbarsting van de Kloet.

Een andere categorie berichten die altijd in de kranten terug te vinden zijn na een natuurlijke ramp zijn de artikelen over de materiële schade die de samenleving geleden heeft en de doden die zijn veroorzaakt door deze ramp.⁹⁰ Deze artikelen kenmerken zich door een objectieve portrettering van de situatie, waarvan hieronder enkele voorbeelden staan.

In het volgende artikel worden de gevolgen van de uitbarsting van de Kloet beschreven welke te Semarang ondervonden werden. De as van de eruptie is nu losgeraakt en het artikel drukt het sterke ongemak dat hier uit voortkomt, uit. ‘Deuren en ramen sluiten is monnikenwerk, de stof dringt overal door (...) is het voor de mensch ondoenlijk adem te halen zonder een heele stenenbakkerij in zijn longen te jagen vooral als het rijtuig hem passeert (...).’⁹¹

Wanneer de materiële schade van de ramp aan het daglicht gebracht wordt, is dit soms onderdeel van een groter onderdeel, zoals in het volgende artikel. Hierin wordt vermeld dat de materiële schade veel hoger aangeslagen schijnt te zijn dan dat hij daadwerkelijk is. ‘Wij meenen haar niet boven tien duizend gulden te mogen stellen. Men moet in het oog houden dat de inlander met eenige zorg de plaats kiest waar hij zijn woning zal bouwen; hij is wijs genoeg om op een behoorlijken afstand te blijven van de riviertjes die van de flanken van de

⁸⁹Het Bataviaasch Nieuwsblad, 24-7-1901; 24-5-1901

⁹⁰ Het Soerabaïsch Handelsblad, 24-5-1901; 25-5-1901; 28-5-1901; 3-6-1901, De Locomotief van Semarang 15-6-1901;3-8-1901; 12-6-1901; 22-5-1901

⁹¹ Het Bataviaasch Nieuwsblad, 28-5-1901

vulkanen nederstromen en ingeval van een eruptie of een doorbraak der wanden van het kratermeer of moddermassa tot afvoerwegen dienen. Dat de materiele schade met het oog op deze omstandigheid niet groot is, zal niemand verwonderen. Zwaarder zijn getroffen de koffieondernemingen (...)” hierna volgt een uiteenzetting waaruit moet blijken dat de cultuurplantages zwaarder getroffen zijn dan de inlanders. Het artikel gaat vervolgens verder dat “zelfs in Batavia opkomende plannen om de inlandsche bevolking nabij den Kloet te hulp te komen” onzin is. Vanuit de resident gaan er ook pamfletten rond dat de bevolking geholpen moet worden, daar sommige van hen verbrand zijn. Hierover wordt gemeld dat: “Deze zinsneden moeten geschreven zijn, onder des eersten indruk van de eruptieberichten en zijn zodoende wel te verklaren; overigens bevatten zij een groote onwaarheid.” Dat wordt afgeleid uit het feit dat de pedi-oogst overal aan de gang is in de zuidelijke streken en dat het net lijkt alsof er nooit sprake is geweest van nood. (!) In de resumé aan het einde wordt wel vermeld dat een kleine gift misschien wel gewenst zijn, daar iedereen misschien wel enige vorm van schade heeft opgelopen.⁹²

5.2.5 De uitbarsting van de Merapi, 1930

In het Soerabaïsch Handelsblad, Het Bataviaasch Nieuwsblad en de Locomotief van Semarang vinden we een serie artikelen rond de uitbarsting van de Merapi, eind december 1930. Waar in het verleden artikelen verspreid stonden over de krant, zien we bij deze ramp een nieuwe vorm van verslaggeving in deze kranten. We vinden op (bijna) dagelijkse basis in het ‘eerste blad’ van het Soerabaïsch Handelsblad een vaste opmaak van het artikel waarin de gebeurtenissen rondom de ramp van de Merapi worden beschreven. Buiten dit artikel in het ‘eerste blad’, staat op de voorpagina van het Soerabaïsch Handelsblad de uitbarsting van de Merapi ook kort vermeld onder het kopje: ‘Voornaamste Nieuws’. Voor de Locomotief van Semarang is dat het ‘derde blad’ waarin we de artikelen over de uitbarsting van de Merapi aantreffen. Bij het Bataviaasch Nieuwsblad staat in het eerste blad een serie artikelen getiteld: ‘In het Lahargebied van den Merapi’. Naast deze opmerkelijke nieuwe vorm van opmaak die alle drie de kranten vertonen, zien we dat voor alle drie de kranten er ook een correspondent ter plaatse is die de krant informatie verschaft uit de eerste hand. Er zijn geen gekopieerde stukken meer zoals in het verleden vaak het geval was. Opmerkelijk is wel voor het

⁹² Het Bataviaasch Nieuwsblad, 31-5-1901

Bataviaasch Handelsblad dat vanaf eind november allereerst telegramberichten worden geplaatst over de mogelijke activiteit van een uitbarsting.⁹³

De inhoud van deze serie artikelen over de uitbarsting van de Merapi kenmerkt zich door de feitelijkheid en de afwezigheid van opiniërende stukken. Dit was echter ook het doel van het blad, zo wordt er geschreven op 27 december 1930. Daar waar het Soerabaïsch Handelsblad het streven heeft om geen paniek te zaaien, heeft de Locomotief van Semarang een andere insteek. Zo wordt er geschreven dat: “Kort na de eruptie volgde, zooals zulks hier schijnbaar te doen gebruikelijk is, het stereotiepe geruststellende bericht, dat men voorloopig zich niet ongerust behoefde te maken, en thans, veertien dagen later, telt de doodenlijst reeds meer dan 700 slachtoffers.”⁹⁴ Informatie die de serie artikelen in het Soerabaïsch Handelsblad verstrekt wordt is grotendeels gemoeid met de gevolgen zoals de lahar-stromen, de vluchtelingen, het dodental, de gewonden, de gouvernements-maatregelen en de paniekstemming die heerst. Wat af te leiden valt uit deze artikelen over de regering met betrekking tot deze ramp, is de algemene consensus dat er duidelijke maatregelen genomen worden en de regering – zowel de residenten als de Gouverneur-Generaal – direct overgaan tot (financiële) hulp na deze ramp. Daarnaast zien we in elke krant de oproep aan het lezerspubliek om over te gaan tot het doneren van geld om hulp aan de slachtoffers te kunnen verstrekken, welke kracht bijgezet wordt door de publicaties van foto’s.⁹⁵

Met betrekking tot de inlanders weet de correspondent van de Locomotief van Semarang te vermelden dat de er “eigenaardige verhalen onder de bevolking in de getroffen streek de ronde doen. Men vertelt dat een drie- tot viertal dagen gelden de verloving is gevierd van een berggeest en een bergnymf (...) dit zou gepaard gaan met een geweldige uitbarsting van den vulkaan en zware aardbevingen. Welke verklaring de bevolking daar nu weer van geeft, konden wij niet vernemen” De scherpe toon over deze verklaring van de lokale bevolking is onmiskenbaar aanwezig. De correspondent – en redacteur, want deze kiest ervoor om dit

⁹³ Het Bataviaasch Nieuwsblad, 26-11-1930; 27-11-1930

⁹⁴ De Locomotief van Semarang, 24-12-1930

⁹⁵ Het Soerabaïsch Handelsblad, 20-12-1930; 22-12-1930; 23-12-1930; 24-12-1930; 27-12-1930; 28-12-1930; 29-12-1930, De Locomotief van Semarang 24-12-1930; 23-12-1930; 22-12-1930; 20-12-1930, Het Bataviaasch Nieuwsblad, 27-12-1930; 18-12-1930; 19-12-1930; 21-12-1930; 24-12-1930; 27-12-1930

artikel te plaatsen – zijn klaarblijkelijk van mening dat het bijgeloof van de bevolking onzin is. De zinssnede “nu weer” getuigt van het feit dat zij er vanuit gaan dat de bevolking geen logische verklaring zal aannemen voor de uitbarsting van de Merapi.⁹⁶ Ook in het Bataviaasch Handelsblad wordt er verwezen naar dit volksverhaal. Zo wordt er geschreven dat: “In het vluchtelingencentrum te Doekoen bevonden zich gisteren 3.000 in angstige spanning verkeerende mensen, die in den nacht een groote uitbarsting verwachtten in verband met de sage, dat dien nacht de Merapi bruiloft zou vieren.” Dikgedrukt staat verderop in het artikel dat de bevolking mede daarom geen hulp wilde verlenen bij het opzetten van de noodbarakken en dat de militairen lijdelijk verzet ondervinden van de desahoofden. Het volksgeloof en de houding van de inlanders wordt hiermee in het negatieve aspect benadrukt.⁹⁷ Dit volksgeloof van de inlanders wordt door de kritische, bijna snerende toon in de artikelen negatief afgeschilderd naar het lezerspubliek toe. Hierdoor zal de lezer eerder geneigd zijn om de inlander te zien als minderwaardig.

Wat opvallend is aan de situatie na de uitbarsting van de Merapi is de aandacht die wordt gegeven aan de paniek die uitbreekt onder de bevolking, zoals hierboven benoemd en die meerdere keren wordt aangestipt in alle dagbladen. Deze paniek onder de bevolking zou ook nog wel eens kunnen worden versterkt door een advertentie die geplaatst wordt in de Locomotief van Semarang op 19 december 1930; een verzekeringsmaatschappij bericht dat de Merapi weer werkt en dat nu nog een verzekering kan worden afgesloten voor woonhuis en inboedel. Deze advertentie wordt paginagroot afgedrukt, met enorm lettertype. Deze vorm van marketing zal daarmee hebben bijgedragen aan de perceptie van het lezerspubliek op de ramp.⁹⁸

⁹⁶ De Locomotief van Semarang, 24-12-1930

⁹⁷ Het Bataviaasch Nieuwsblad, 22-12-1930

⁹⁸ De Locomotief van Semarang, 19-12-1930

Conclusie.

De drie bestudeerde kranten tonen overeenkomsten met elkaar in bepaalde vormen van framing, overeenkomsten in de framing die we kennen in de één-en-twintigste eeuw en zij tonen een groei in de ontwikkeling van (rampen) verslaggeving.

Het eerste soort frame die we zien in zowel alle drie de kranten, de Locomotief van Semarang, het Bataviaasch Handelsblad en het Soerabaïsch Handelsblad, als zowel de huidige vorm van rampenverslaggeving, is de morele oproep tot liefdadigheid. Wanneer we in deze tijd geconfronteerd worden met een natuurramp die een grote impact heeft, doordat de bevolking in dit gebied een kleine ‘coping capacity’ heeft en daardoor (meer) moeite heeft met het herstellen van zo’n natuurlijke ramp, zien we op onze televisie al gauw de beelden van de ramp verschijnen, gevolgd door een oproep om geld te doneren op giro 555.⁹⁹ Deze oproep aan de ontvangers van deze boodschap om over te gaan tot liefdadigheid, zien we ook terugkeren in de drie kranten. Bij alle besproken vulkaanuitbarstingen treffen we advertenties en oproepen aan om geld te doneren. Nagenoeg blijft deze oproep door de tijd heen hetzelfde, al wordt er met de uitbarsting van de Merapi in 1930 deze oproep extra kracht bijgezet door foto’s van de ramp te publiceren. Zowel de redacteur als de journalist zal in dit geval beïnvloedt zijn door de schade die ramp heeft toegebracht,

De tweede frame die we zien ontstaan in de drie kranten, zijn de artikelen waarin de nadruk ligt op de rol van de overheid vóór en na de natuurlijke ramp. Wat opvallend is aan welke rol de overheid, positief of negatief, krijgt toegeschreven na de ramp, is dat alleen bij de uitbarsting van de Merapi er geen negatieve berichten over de overheid in de kranten worden geplaatst. Bij de andere drie vulkaanuitbarstingen, en de artikelen over de bandjirs wordt de overheid met betrekking tot bijvoorbeeld de hulpverlening na de ramp, een negatieve rol toegekend. Zo zien we bij de de uitbarsting van de Merapi in 1872 een kritisch ingezonden stuk waarin de afwezigheid van de resident in de eerste maanden na de ramp wordt bekritiseerd. Bij de uitbarsting van de Krakatau, maar ook de Kloet, zien we de zorgen over het geld dat de overheid gebruikt om de bevolking na de uitbarsting van deze rampen weer op weg te helpen. Zo wordt er in het Bataviaasch Handelsblad geschreven dat het opgehaalde

⁹⁹ <http://www.youtube.com/watch?v=9t3ts5uC5B0>, <http://www.youtube.com/watch?v=giqs2bZ9KDw>

geld vooral toekomt aan de inlanders, terwijl deze groep van de bevolking het niet zo hard nodig heeft. Dat deze opvatting geventileerd wordt in dit dagblad valt toe te schrijven aan het rechtse, conservatieve karakter dat deze krant heeft gekregen, dankzij de keuze in haar redacteurs. De tevredenheid over het optreden van de overheid ten tijde van de uitbarsting van de Merapi in 1930 zouden we kunnen verklaren uit de sociale onrust die ontstaat in deze periode. Het nationalisme onder de inlandse bevolking in Indië wakkert langzaam aan, en alle kranten nemen hetzelfde conservatieve, behoudende karakter aan. De overheid afvallen in deze tijd van opkomend Indonesisch nationalisme is dan geen voor de hand liggende stap. Alle kranten zijn er in deze periode van overtuigd dat Indië onder Nederlands gezag moet blijven bestaan.

Een derde soort frame wat we terugzien in de artikelen van de drie kranten, is de nadruk op de materiële gevolgen die de natuurlijke ramp met zich meebrengt. Bij nagenoeg elke ramp vinden we zowel korte als lange artikelen over de schade die ramp heeft toegebracht. Enkele kenmerken die standaard terug keren in deze artikelen zijn: het dodenaantal, schade aan openbare werken zoals bruggen en wegen, schade aan plantages en de schade die is toegebracht aan huizen of soms zelfs hele wijken.

Het vierde soort frame wat gebruikt wordt in de berichtgeving rondom deze rampen, is het frame waarin de nadruk wordt gelegd op de houding en gedrag van de inlandse bevolking. Merkwaardig genoeg kenmerken alle drie de dagbladen zich met artikelen waarin er een negatief beeld wordt geschetst over de Indische bevolking. Voor de Locomotief van Semarang, met haar progressieve karakter tot aan het begin van de twintigste eeuw, ligt het niet in de lijn der verwachting om artikelen te plaatsen waarin de inlander negatief wordt afgeschilderd. Hieruit kunnen we concluderen dat de invloed van de redacteur, zoals Termorshuizen deze neerzet in zijn tweeluik, beperkt is, of zelfs niet aanwezig. De Locomotief van Semarang heeft zich gekenmerkt door progressieve redacteurs die zich hard maakten voor de emanciperende van de inlander. Toch zien we met de aardbeving van 1867 dat de Javaan als lui en traag wordt afgeschilderd, en de Nederlanders die dan, edelmoedig als zij zijn, geld moeten doneren om de schade te herstellen. Ook in 1872 wordt de voorpagina van de Locomotief gesierd door een negatief artikel over de inlander, die geen vriend zou zijn van de Europese bevolking. Ook in de andere kranten wordt de inlander negatief neergezet. Zo zagen we dat met de uitbarsting van de Merapi onder de inlanders het volksverhaal leefde dat de Merapi haar bruiloft zou vieren. Door zo'n verhaal als eigenaardig te typeren, krijgt de lezer het gevoel dat de inlander toch maar een aparteling is, die het geloof in mythen behoudt.

Ook bij de uitbarsting van de Krakatau wordt de Indische bevolking afgeschildert als een eigenaardig volk, want zo zien we in het artikel, daar waar de Nederlanders bevangen zijn door vrees, gebruikt de Indische bevolking de overstroming, als gevolg van de ramp, om vissen te gaan vangen. Concluderend kan hierover gezegd worden dat rampen werden aangegrepen om het gedrag van de Indische bevolking, wat inderdaad afweek van dat van de Europeanen, werd gebruikt om de Indische bevolking neer te zetten als een minderwaardig volk met andere normen en waarden dan de Europeaan. Deze bevinding steekt af tegen de theorie van Ulbe Bosma en Remco Raben, zoals zij deze hebben neergezet in *De Oude Indische Wereld*. Zoals in hoofdstuk twee is behandeld, schetsen zij de samenleving in het alledaagse leven als zijnde niet-georiënteerd op rassenverdeling. Toch komt in deze artikelen het beeld naar voren dat de Indiër minderwaardig, of in ieder geval als simpeler en flegmatischer – niet in de goede zin van het woord – wordt beschouwd. We kunnen het profileren van dit sterke rassenonderscheid toeschrijven aan de kwetsbaarheid van de samenleving na een natuurlijke ramp, zoals behandeld in hoofdstuk drie. De zogeheten coping capacity van de samenleving vertelt ons iets over haar culturele systeem. In deze artikelen worden rampen aangegrepen om de minderwaardigheid van de Javaan te benadrukken. Dit kan zijn omdat de redacteurs van de kranten, vaak hoogopgeleide Nederlanders, behoren tot de koloniale elite die het meest gefixeerd was op rassenonderscheid. Maar het journalistieke beroep is weinig overheid gerelateerd, en bevindt zich dus in dat deel van de samenleving waarvan Bosma en Raben zeggen dat het zich juist vermengd met de Indische wereld.

Een andere ontwikkeling die we gezien hebben in de artikelen, is de vorm ervan. In de negentiende eeuw was de eerste aankondiging van een ramp een telegram, gedrukt op de pagina met alle andere telegramberichten. Enkele dagen, of een week later, volgde een wat uitgebreider artikel welke soms gekopieërd was uit een andere krant. In de twintigste eeuw zien we al een snellere en duidelijkere berichtgeving, een dag na het telegram volgt dan een wat uitgebreider artikel, welke opgevolgd wordt door meerdere artikelen in de dagen daarna. Met de uitbarsting van de Merapi in 1930 zien we een nieuwe soort van verslaggeving, de artikelen rondom de uitbarsting krijgen een vaste plek in de krant en er is een correspondent ter plaatse. Dit is mogelijk door de groei die de krant doormaakte, maar ook het beroep van journalist, wat steeds serieuzer genomen werd.

In deze scriptie is er getracht frames te ontlenen aan de artikelen die door de Locomotief van Semarang, Het Bataviaasch Handelsblad, Het Bataviaasch Nieuwsblad en Het Soerabaïsch Handelsblad werden gebruikt omtrent de in deze scriptie behandelde natuurrampen. Vier

soorten frames die gebruikt worden omtrent deze natuurlijke rampen zijn ontdekt. Het is echter interessant om verder onderzoek te starten naar het effect dat deze frames op het lezerspubliek gehad hebben. Zo zouden we kunnen onderzoeken of de frames invloed hebben gehad op de opvattingen van de lezers, maar zouden we ook meer kunnen leren over de verhouding tussen de Indonesische en Europese bevolking na de uitbarsting van een ramp; zijn de verhoudingen in de ‘versmolten’ samenleving, zoals Bosma en Raben, die neerzetten anders dan de verhoudingen in de koloniale elite en degenen die in de invloedssfeer van de regering verkeren? Dit onderzoek kan onder andere gebaseerd worden op ingezonden brieven die geplaatst worden in diverse kranten en correspondentie tussen individuen gedurende een periode waarin veel natuurlijke rampen optreden met een grote impact op de samenleving.

Bibliografie

S.E. Bird, Calamity, catastrophe and horror: Representation of natural disaster 1885 – 2005 in: *Papers of the Applied Geography Conferences* (2006) 29

P. Boomgaard, *A world of water: rain, rivers and seas in SouthEast Asia* (Leiden 2007)

P. Boomgaard, *Het Indië Boek* (Amsterdam 2001)

P. Boomgaard, *Paper Landscapes: Explorations in the environmental history of Indonesia* (Leiden 1997)

U. Bosma, *Journalistiek in de Tropen* (Amsterdam 2005)

U. Bosma en R. Raben, *De oude Indische Wereld* (Amsterdam 2003)

A. Briggs en P. Burke, *A social history of the Media* (Cambridge 2009)

R.M. Entman, "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm." *Journal of Communication* 43 (4) 1993: 51-80

G. Frerks, *Omgaan met Rampen: inaugurele rede 1999*, (www.disasterstudies.wur.nl) p.11

D. Hillhorst e.a., Journalistig: Weergave van 'natuurrampen' in de Nederlandse dagbladen (<http://www.disasterstudies.wur.nl/NR/rdonlyres/E08690FD-1923-4358-B3B4-FBA2F7734B91/25009/no5journalistig.pdf>)

S.M. Hoffman en A. Oliver-Smith, *Catastrophe and Culture: The anthropology of Disaster* (Santa Fé 2002)

S. Iyengar, *Is Anyone Responsible? How Television frames Political Issues* (Chicago, 1991)

C. Mauch en C. Pfister, *Natural Disasters, Cultural Responses* (Lanham enz. 2009)

S. Reese, *Framing Public Life: Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World* (Londen 2001)

H.A. Semetko, en P.M. Valkenburg, 'Framing European Politics: A Content Analysis of Press and Television News,' *Journal of Communication* 50 (2) 2000: 93-109.

M. Schoch-Spana, *Public Responses to Extreme Events – Top 5 disaster Myths*

G. Termorshuizen, *Journalisten en Heethoofden; een geschiedenis van de Nederlandse dagbladpers 1744-1905* (Amsterdam, Leiden 2001)

G. Termorshuizen, *Realisten en Reactionairen; een geschiedenis van de Indisch-Nederlandse pers 1905-1942* (Amsterdam, 2011)

P. Tregoning en C. Rizos, *Dynamic Planet: Monitoring and Understanding a Dynamic Planet with Geodetic and Oceanographic Tools* (New York, 2007)

P. Tregoning en C. Rizos, *Dynamic Planet: Monitoring and Understanding a Dynamic Planet with Geodetic and Oceanographic Tools* (New York, 2007)

G. Woods, 'The Volcano Lover: Climate, Colonialism, and the Slave Trade in Raffles's History of Java (1817) in *Journal for early modern economic studies*, vol 8, nr. 2

Geraadpleegde krantenartikelen:

Het Bataviaasch Handelsblad:

19-1-1861; 2-3-1861; 20-3-1861; 30-3-1861; 26-1-1872; 23-4-1872; 24-4-1872; 25-4-1872; 22-4-1872; 27-4-1872; 30-8-1883; 29-8-1883; 1-9-1883; 4-9-1883; 12-1-1901; 22-4-1901

Het Bataviaasch Nieuwsblad:

25-5-1901; 28-5-1901; 11-6-1901; 24-7-1901; 24-5-1901; 28-5-1901; 31-5-1901; 26-11-1930; 27-11-1930; 22-12-1930; 27-12-1930; 18-12-1930; 19-12-1930; 21-12-1930; 24-12-1930; 27-12-1930

De Locomotief van Semarang:

10-6-1867; 22-4-1872; 23-4-1872; 28-11-1872; 21-1-1884; 4-2-1884; 31-3-1884; 25-5-1901; 22-5-1901; 28-5-1901; 12-6-1901; 15-6-1901; 3-8-1901; 24-12-1930; 23-12-1930; 22-12-1930; 20-12-1930; 19-12-1930

Het Soerabaïsch Handelsblad:

18-6-1867; 13-6-1867; 24-4-1872; 22-4-1872; 1-9-1883; 29-8-1883; 31-05-1901; 1-6-1901; 28-5-1901; 24-5-1901; 25-5-1901; 28-5-1901; 3-6-1901; 20-12-1930; 22-12-1930; 23-12-1930; 24-12-1930; 27-12-1930; 28-12-1930; 29-12-1930